

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Dövlət kreditinin idarə olunması sistemində nəzarət mexanizmi və onun
təkmilləşdirilməsi yolları” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Cavadlı Tural Rövşən oğlu

BAKI – 2020-ci il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **2020-ci il**

**“Dövlət kreditinin idarə olunması sistemində nəzarət mexanizmi və onun
təkmilləşdirilməsi yolları” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 - Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə nəzarəti və audit

Qrup: 632

Magistrant

Cavadlı Tural Rövşən oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.e.n., dos. Quşxani Rauf Nəsir oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.e.n., dos Seyfullayev İlqar Zülfüqar oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKI – 2020-ci il

Elm andı

Mən Cavadlı Tural Rövşən oğlu and içirəm ki, “Dövlət kreditinin idarə olunması sistemində nəzarət mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi yolları” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

DÖVLƏT KREDİTİNİN İDARƏ OLUNMASI SİSTEMİNDƏ NƏZARƏT MEXANİZMİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI XÜLASƏ

Mövzunun aktuallığı: Mövzunun önəmini artıran bir çox səbəblər vardır. Onlardan biri əhalinin mənzilə olan tələbatları kreditlərdən istifadəyə olan yüksək tələbi artırır. Buna görə də, qlobal miqyasda və milli iqtisadiyyat kontekstində dövlət kreditlərinə nəzarət mexanizminin dərinlən mənimsənilməsinə tələb yaranır. Dövlət kreditlərinin idarə olunması problemləri də yeni iqtisadi elmin aktual mövzularından birini təşkil etdiyindən onun məzmun və mahiyyətinin öyrənilməsi zərurəti artmışdır.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqat işinin əsas məqsədi ölkəmizdə dövlət kreditinin idarə olunması sistemində nəzarət mexanizminin qurulması və onların inkişaf yollarını, bu sahədə olan nöqsanların araşdırılması, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq daha çox tərəqqi etmiş və ölkə reallığına müvafiq sistemin yaradılması üçün təkliflər verilmişdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Materialların dəyərləndirilməsi zamanı təhlil, sintez, o cümlədən. iqtisadi-müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə, qrafik-statistik araşdırmalar üsullarından, reqressiya tənliyindən, E-Views 9 proqram istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin, Vergilər Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi hesabatları, məlumatları və s. təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat zamanı əsas məhdudiyyətlər mövzuya aid olan statistik məlumatların, yerli nəticələrin tətbiq edilməsinə dair informasiya bazasının əldə edilməsinin çətinliyidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Dövlət kreditlərinə maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinə dair E-Views 9 proqram paketindən istifadə edilməklə hesablamalar aparılmışdır.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Nəticələrin təhlili zamanı irəli sürülən təklif və tövsiyələrimin gələcəkdə həyata keçiriləcək iqtisadi siyasətdə nəzərə alınması maliyyə-kredit sektorunun eləcə də maliyyə nəzarətinin tərəqqisi üçün xüsusi əhəmiyyətə sahib olduğunu düşünürəm.

Açar sözlər: dövlət, kredit, nəzarət

**CONTROL MECHANISM IN THE STATE LOAN MANAGEMENT SYSTEM AND
WAYS TO IMPROVE IT
SUMMARY**

Relevance of the topic: There are many reasons that increase the importance of the topic. One of them is the housing needs of the population, which increases the high demand for loans. For this reason, there is a need for an in-depth study of the mechanism of control over public credit, both on a global scale and within the national economy. As the problems of public credit management are also one of the topical issues of modern economic science, the need to study its content and essence has increased.

The purpose of the study: The main purpose of the research is to establish a control mechanism in the public credit management system in our country and their development, to study the shortcomings in this area, to make proposals for the formation of a more developed and realistic system based on international experience.

Research methods used: Analysis, synthesis, as well as economic-comparative analysis, generalization, graphical-statistical research methods, regression equation, E-Views 9 program were used during the evaluation of materials.

Information base of the research: official reports, information of the Chamber of Accounts of the Republic of Azerbaijan, the Ministry of Finance of the Republic of Azerbaijan, the Ministry of Taxes, the State Statistics Committee, etc. contane.

Restrictions of research: The main limitations of the study are the difficulty of obtaining statistical data related to the topic, a database on the application of local results.

The novelty and practical results of investigation: Calculations were made using the E-Views 9 software package on the effectiveness of financial control over public loans.

Scientific-practical significance of results: I think that taking into account my suggestions and recommendations based on the analysis of the results in future economic policy is of particular importance for the development of the financial and credit sector, as well as financial theory.

Keywords: *government, credit, control*

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ADMNX	Azərbaycan Respublikasının Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti
AMB	Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
AR	Azərbaycan Respublikası
ARDNF	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu
ARHP	Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası
DMN	Dövlət Maliyyə Nəzarəti
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
FHI	Federal Hesab İdarəsi
FHP	Federal Hesablama Palatası,
Məs.	Məsələn
MM	Milli Məclis
MMX.	Maliyyə Monitorinqi Xidməti
MN	Maliyyə Nəzarəti
MNAO	Maliyyə Nəzarətinin Ali Orqanları,
SAI	Supreme Audit Institutions
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ	8
I fəsil. DÖVLƏT KREDİTİNİN İQTİSADI MAHİYYƏTİ VƏ BU SAHƏDƏ NƏZARƏT MEXANİZMİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI	12
1.1. Dövlətin maliyyə sistemində dövlət kreditinin rolu.....	12
1.2. Dövlət kreditinin idarə olunması mexanizmləri.....	24
1.3. Maliyyə nəzarəti və onun fəaliyyət istiqamətləri.....	31
II fəsil. DÖVLƏT KREDİTİNİN İDARƏ OLUNMASI PROSESİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİ FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ	38
2.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət kreditinin müasir vəziyyətinin təhlili...	38
2.2. Dövlət kreditinin səmərəli idarə edilməsində dövlət büdcəsinin rolunun analizi.....	43
2.3. Dövlət kreditinin idarə olunması prosesində maliyyə institutlarının fəaliyyəti.....	49
III fəsil. DÖVLƏT KREDİTİNİN İDARƏ OLUNMASI PROSESİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDIRİLMƏSİ YOLLARI	61
3.1. Dövlət kreditinin idarə olunması prosesində dövlət nəzarəti metodlarının təkmilləşdirilməsi yolları.....	61
3.2. Dövlət kreditinin idarə olunması prosesində Hesablama Palatasının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi.....	65
3.3. Dövlət kreditinin idarə olunmasının səmərəliliyinin artırılması məqsədilə maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri.....	71
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	76
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	78
ƏLAVƏLƏR	82
Cədvəllərin siyahısı.....	83
Şəkillərin siyahısı.....	84
Qrafiklərin siyahısı.....	84

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dəyişən bir dünyada sosial dövlət modeli XXI əsrdə insan inkişafının əsas istiqamətlərindən biridir. Bu əsrdə dövlətlərin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi siyasətlərin prioriteti vətəndaşların yüksək həyat səviyyəsinə çatdırılmasıdır. Bildiyimiz kimi, hökumətin əsas vəzifəsi vətəndaşlarının əsas hüquqlarının qorunmasıdır. Beynəlxalq təcrübədən də görüldüyü kimi, dövlət kreditləri insanların yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün əsas iqtisadi vasitədir.

Bəzi hallarda kredit siyasətinin dövlətlərin sosial ədalət səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün vacib bir meyar olması təsadüf deyil. Dövlət kreditləşməsinə tam olaraq aydınlaşdırmaq üçün yoxlanılan üsullardan biri, müxtəlif ölkələrdə Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) xüsusi çəkisinə xüsusi diqqət yetirməklə Azərbaycanda real vəziyyətin anlaşılmasıdır.

Günümüzdə tərəqqi səviyyəsindən asılı olmayaraq dünyanın bütün ölkələri müəyyən səviyyədə dövlət borcuna malikdirlər. Yeni dünyada dövlət borcları hər bir dövlətin maliyyə siyasətində mühüm yer tutur. Bir tərəfdən, dövlətlərarası maliyyə-kredit təşkilatları ilə İEOÖ arasında ciddi əlaqələr yaranır, digər tərəfdən mütəmadi olaraq bu dövlətlərdə dövlət səhmlər bazarı yaranır və genişlənir. Bununla belə, bütün bunlar dövlət-kredit əlaqələrinin əhatəsini böyüdür və dövlətin maliyyə sistemində onun rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Mövzunun önəmini artıran bir çox səbəblər vardır. Onlardan biri əhalinin mənzilə olan tələbatları kreditlərdən istifadəyə olan yüksək tələbi artırır. Əmlak bazarı, son 10 ildəki qiymət artımı və mövcud mənzil qiymətlərinin ölkənin real iş maraqlarını əks etdirməməsi səbəbiylə mənzil problemləri daha da artmışdır. Beləliklə, ölkədə yeni kredit və ipotekaların tətbiqi ictimai tələb halına gəlmişdir. Buna görə də, dünya səviyyəsində və ölkədaxili iqtisadiyyat kontekstində dövlət kreditlərinə nəzarət mexanizminin dərinlən öyrənilməsinə tələb yaranır. Dövlət kreditlərinin idarə olunması problemləri də yeni iqtisadi elmin aktual

mövzularından birini əhatə etdiyindən onun məzmun və mahiyyətinin öyrənilməsi zərurəti artmışdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Müasir şəraitdə dövlət kreditinin əlverişli istifadə olunması və nəzarət olunması, onun fərqli mənbələr hesabına maliyyələşdirilməsi və bu sektorda müəyyən tarazlığın təmin edilməsi məsələləri araşdırmaçılar tərəfindən öyrənilmişdir. Müasir iqtisadi əlaqələrinin ortaya çıxması, əlverişli kredit sisteminə nəzarətin təşkili kimi aktual problemlər dünyanın tanınmış alimlərinin, həmçinin dövlət iqtisadçılarının da diqqət mərkəzində olmuşdur.

Dövlət krediti və maliyyə nəzarətinin məsələlərinin çoxcəhətli nəzəri-təcrübi aspektlərini rəssadill müəlliflərdən Yutkina T.F., Nevezhin V.P., Kondrat E.N., Makarova L.B., Yakunin L.A., Okuliç İ.P., Usatov D.N., ingilis iqtisadçılarında Gennaioli, N.A, İnderst, R, H.Müller, Dang, T V, Gorton G, Townsend və digərləri elmi əsərlərində tədqiq etmişlər. Adları qeyd edilən alimlərin dəyərli fikirləri artıq dünya miqyasında özünəməxsus yer tutmuşdur. Bu istiqamətdə Azərbaycanın bir sıra iqtisadçı alimlərindən Xankişiyev A., Kərimov A.M., Sadıqov M.M., Yusifov C.Ə., Əkbərova S.D., Hacıyev R.İ., Musayev S.İ., Rzayev Q.M., Səbzəliyev S.M., Abbasov Q.Ə. və digərlərinin tədqiqatlarını göstərmək olar.

Ümumilikdə bu əsərlərin əksəriyyətində isə tədqiqatçıların diqqətində maliyyə nəzarətinin təşkili və təkmilləşdirilməsi, bu sahədə olan problemlərin aşkarlanması və aradan qaldırılması məsələləri olunsada, elmi işin əsas predmenti olan dövlət kreditləri sahəsində maliyyə nəzarətinin funksional və struktur modernləşdirilməsi yollarına dair və bu sahədə olan mövcud problemlər öz əksini tapa bilməmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi ölkəmizdə dövlət kreditinin idarə olunması sistemində nəzarət mexanizminin qurulması və onların inkişaf yollarını, bu sahədə olan çatışmazlıqların tədqiq edilməsi, dünya

təcrübəsinə əsaslanaraq daha çox tərəqqi etmiş və ölkə reallığına müvafiq sistemin yaradılması üçün təkliflər vermişdir.

Dissertasiya işinin məqsədinə nail olmaq üçün bir sıra əsas vəzifələrin icrası zəruridir:

- Dövlətin maliyyə sistemində dövlət kreditinin rolu və idarə olunması mexanizmlərinin araşdırılması
- Maliyyə nəzarəti və onun fəaliyyət istiqamətlərinin nəzəri-metodoloji məsələlərinin tədqiqi
- Azərbaycan Respublikasının dövlət kreditinin müasir vəziyyətinin təhlilinin aparılması
- Dövlət kreditinin səmərəli idarə olunması prosesində maliyyə nəzarətinin müasir vəziyyətinin araşdırılması
- Dövlət kreditinin idarə olunması prosesində dövlət nəzarəti metodlarının təkmilləşdirilməsi yollarının tədqiqi
- Dövlət kreditinin idarə olunması prosesində Hesablama Palatasının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin təyin olunması

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycanda Respublikasında dövlət krediti sistemi, predmetini isə bu sistemə maliyyə nəzarəti prosesi təşkil edir.

Tədqiqat metodları. Materialların dəyərləndirilməsi zamanı təhlil, sintez, o cümlədən, iqtisadi-müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə, qrafik-statistik araşdırmalar metodlarından, E-Views 9 proqram analizlərindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını ölkəmizin müvafiq qanunları, dövlət başçımızın fərmanları və eyni zamanda da sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarları və başqa bir sıra aktlar, o cümlədən Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin, Vergilər Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının, Mərkəzi Bankın, Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi xəbərləri, hesabatlarından və s. təşkil edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Araşdırma prosesində qarşılaşdığımız əsas məhdudiyyətlər mövzuya aid yerli mənbələrin, statistik göstəricilərin az olması, zəruri məlumatların, yerli nəticələrin tətbiq edilməsinə xas olan informasiya bazasının yetərsizliyi və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dövlət kreditinin idarə olunması sistemində nəzarət mexanizmi və onun səmərəliliyi, habelə təşkilati strukturu və onun təkmilləşdirilməsinin hazırkı dövrün tələbinə uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıığı əsaslandırılmışdır. Dövlət kreditinin idarə olunması sistemində nəzarət mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi yollarının inkişaf etdirilməsi üçün elmi yeniliklər qeyd olunmuşdur:

- Dövlət kreditinin idarə olunmasının vahid bir sisteminin yaradılması üçün xüsusi metodika təyin olunmuşdur;
- Maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyəti üçün tədqiqat və təlim bazası yaratmaq, kadr sistemini tərtib etmək alqoritmi tərtib olunmuşdur;
- Zəruri məlumat infrastrukturunun ərsəyə gətirilməsi təklif olunmuşdur;
- Təşkil edilən yoxlamalarda müvafiq qanunvericilik tələblərinə riayət olunması və pozuntulara qarşı xüsusi nəzarət tədbirləri görülmüşdür;
- Dövlət kreditlərinə dair nəzarət orqanlarının fəaliyyət prosesinə həm maddi, texniki, həm də maliyyə dəstəyinin çoxalması zəruriliyi şərtləndirilmişdir və s
- Dövlət kreditlərinə maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinə dair E-Views 9 proqram paketindən istifadə edilməklə hesablamalar aparılmışdır.

Nəticələrin əhəmiyyəti və tətbiq sahələri. Dissertasiya işinin öyrənilməsi nəticəsində aldığım araşdırma nəticələrinin təhlili üzrə irəli sürülən təklif və tövsiyələrimin gələcək dövlətin iqtisadi siyasətində, həmçinin maliyyə-kredit sektorunun o cümlədən, maliyyə nəzərtinin tərəqqisi üçün xüsusi əhəmiyyətə sahib olduğunu düşünürəm.

I FƏSİL. DÖVLƏT KREDİTİNİN İQTİSADI MAHİYYƏTİ VƏ BU SAHƏDƏ NƏZARƏT MEXANİZMİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Dövlətin maliyyə sistemində dövlət kreditinin rolu

Dövlətin maliyyə sistemi məhsuldar qüvvələrin inkişafının sürətlənməsinə, ictimai istehsalın strukturunun dəyişdirilməsinə, kapitalın mərkəzləşdirilməsinin gücləndirilməsinə təsir göstərir. Maliyyə vasitəsilə məhsuldar qüvvələr elə bir inkişaf səviyyəsinə çatır ki, artıq insanların iqtisadi və sosial həyatlarının yeni ictimai formalarına keçid zərurəti yaranmaqla çox təkmilləşdirir.

Fiskal sxemi seçilmiş vaxt zamanında pul hərəkəti və hərəkətdəki pulun miqdarının müəyyən edilməsi, pul materiallarının hər cür funksiyalı, anlamlı ehtiyatlara gətirilməsi və tətbiq edilmənin idarəçiliyi sxemidir. Fiskalın bu cür aydınlaşması fiskalın tamlıqda mal axışlarını tam edən, ötürülməni rahatlaşdıran pul hərəkəti mövcudluğunu nümayiş etdirir. Fiskal mb- in, ölkənin kredit və büdcə planının köməyi ilə qurulan pul vasitələrinin ümumi miqdarıdır. Fiskal hər cür ehtiyatlara- ölkə büdcəsi, şəxsi alış-veriş proyektləri fondu, bank bölməsi və s. götürülən, tətbiq olunan pul vasitələridir (Musayev S. İ, 2017: s. 25).

Dövlət maliyyə sisteminin həlqələrini aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar

- Ölkə büdcəsi
- Büdcədən xaric fondlar
- Ölkə krediti
- Ölkə təşkilatlarının fiskalı

Ölkəmizin iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya prosesi ölkə daxilində maliyyə sisteminin əlverişliliyini həyata keçirməklə yanaşı eyni zamanda sabit büdcə- pul-kredit sisteminin yaradılmasını lazım bilir. İqtisadiyyatda müəyyən tarazlaşmış balans almaq isə ölkənin iqtisadi siyasətinin əsasını əhatə etməlidir.

Üstdə söylənilənlərdən bu cür bir kifayətə çatmaq olar ki, iqtisadiyyatın ölkə nizamlanmasının əsası maliyyə-kredit mexanizmi vasitəsilə həyata keçirilməkdədir. Kreditləşmə, investisiyalaşdırma kimi bazar iqtisadiyyatına aid iqtisadi nizamlayıcılar vasitəsilə dövlət istehlakçıları ictimai istehlak təmin edən təsərrüfat fəaliyyəti üsulları qəbul etməklə dövlət büdcə gəlirlərinin dinamik artımını təmin edə bilər.

Ölkə krediti fiskal sxemində ayrıca mövqə saxlayır. Ölkə krediti – öz xərclənmələrini fiskallaşdırmaq üçün ölkə istiqamətindən insanların, təşkilatın və qurumlarının tam olmayan müstəqil pul materiallarının gətirilməsi üzrə kredit əlaqələrini izah edir. Ölkə krediti balanslarının öz istəyi ilə olaraq ölkə xəzinadarlığına ödənməsinə əsaslanır. Ölkə krediti kreditin eyni bir normasıdır ki, bu vaxt borc götürən kimi ölkə və ya yerli dövlət qurumları iştirak edir. Kreditin özü isə MB və ya fiskal kredit institutları istiqamətindən həyata keçirilən ölkə istiqrazlarına dönür

Yeni dövr araşdırmaçılarından olan Kondrat E. N qeyd edir ki, dövlət krediti, həm irəli sürülən prinsiplər üzrə kreditorla borcalan şəxs arasındakı klassik kredit əlaqələrini nəzərdə tutur, həm də dövlət öz funksiyalarını icra edərək mərkəzləşdirilmiş fondların yaradılması üçün borc fondundan yararlanır və bunlar da maliyyə əlaqələridir. Bununla belə, kredit- maliyyə əlaqələrinin kəsişməsində yerləşən dövlət krediti kredit və maliyyə arasındakı əlaqəni xüsusilə təsdiqləyir. Bu əlaqə 2 iqtisadi kateqoriyaya aid bölüşdürmə funksiyasının bənzərliyindən meydana gəlir (Kondrat E. N, 2011: s. 145).

Yutkina T.F. və Nevezhin V.P. görə, Ölkə krediti — ölkə istiqamətindən təqdim edilir və bir üsul olaraq niyyətli əlamət saxlayır, məsələn hər hansı tip malın hazırlanmasının reallaşması, dəqiq iqtisadi tərəqqi niyyətləri üçün (Yutkina T. F və Nevezhin V. P, 2015).

Ölkə krediti qeyri-dövlət kreditdən bir balaca ayrılır. Ona görə ki kredit zaman axırında ödənilməzsə təsir və ya məcburetmə kimi üsullar bir qədər

aşağıdır. Ölkə krediti o vaxt yaranır ki, kreditor və ya da borc götürən simasında ölkənin özü iştirak edir. Borc götürən kimi iştirak olunduqda ölkə büdcə xərcləmələrinin verilməsi üçün borc pullar bazarında borc şərtlərini qoymaqla büdcəyə artıq material gətirir. Ölkə praktikasının nümayiş etdirdiyi kimi iç borclar ölkə xərcləmələrinin fiskallaşmasının vergilərdən sonra 2-ci özəyidir. Bərabər vaxtda defisitə bağlanması niyyəti ilə borc ehtiyatlarından yararlanmanın ölçüləri onların faydalı və ekonom tədbiqi nöqtəyi-diqqətdən limitləşdirilir. Ona görə borcu seçilmiş zamandan sonra geri vermək lazımdır.

Makarova L.B., Yakunin L.A. öz tədqiqatlarında qeyd edir ki, Dövlət krediti, qiymətli kağızların buraxılması yolu ilə əhaliyə və ya təşkilatlara paylandığı təqdirdə mərkəzləşdirilməmiş fondların bir hissəsi də ola bilər (Makarova L. B., Yakunin L. A , 2012).

Ölkə kreditinin yeri ölkənin və yerli qurumların dövriyyədəki qiymətli kağızlarıdır. Ölkə krediti ölkənin qiymətli kağızlarını, pul – məhsul yarışmalarını və başqa dəyərli vəərəqləri qoymaq üsulu ilə gətirilir. Ölkə krediti bərabər vaxtda ölkənin kənar borcudur ki, bu vəziyyətdə ölkə kənar ölkələrdən defisitini qarşılamaq üçün kredit əldə edir.

İnderst, R və H.Müller qeyd edirdilər ki, komməriya banklarının kreditləri ilə müqayisə edildikdə dövlətin kreditləri güzəştli olaraq, uzunmüddətli, müxtəlif situasiyalarda, faiz olmadan da təqdim edilə bilər (İnderst, R və H.Müller, 2016: s.241).

Kredit əlaqələri yalnız dövlət içində yox, dövlətlər aralarında da vardır. Kredit pul satışının üsullarından biri kimi iştirak edir. Bu cür vəziyyətlərdə kreditin digər tipi olan beynəlxalq kredit qabağa çıxır. Bu vaxtı çıxış edənlər dəyişmiş, ancaq kredit razılaşmalarının istiqamətlərindən biri kənar dövlətə xas olmalıdır.

Ölkənin mərkəzləşdirilmiş pul forması ehtiyatının qurulması və tədbiqi əsasında yaranan pul əlaqələrinin ümumisi ölkə büdcəsi anlamını birləşdirir.

Ölkə büdcəsi ölkənin əsas qazanc və xərcləmələrini içində cəmləşdirir. Büdcə-əsas fiskal formalarının işinin formasıdır, yəni büdcə yardımıyla resursların

hər zaman tətbiq olunması və onların xərcləməsi reallaşdırılır. Defisitinin fiskallaşdırılması ölkə krediti və başqa yerlər yardımıyla reallaşdırılır.

Modiglianiyə görə (2011), borc yükü, gələcək nəsillər üçün məhsul və xidmət axınının azalmasına səbəb olacaq özəl kapitalın ümumi ehtiyatının azalmasıdır. Borc bir yüküdür, çünki o, kapitalı sıxışdırır. Lakin bu yük “daxili” (daxili vasitəçilər tərəfindən aparılan) və ya “xarici” (xarici vasitəçilər tərəfindən aparılan) olub olmamasından asılı olmaqla fərqlənirmi? Borc yükünün daxili və ya xarici olması ilə əlaqəli ziddiyyətli arqumentlər qalmaqdadır (Modigliani, Franco, 2011: s. 730 - 755).

Lerner (2018) xarici ictimai borcun yük olduğunu, lakin daxili ictimai borcun isə yük olmadığını iddia edir. İstiqrazların xaricdə satılması, gələcək nəsillərin daşımali olduğu əbədi ticarət mənfəətini təqdim edən millət üçün yük yaradır. Lernerə görə, "xarici borc yükü", borc xidmətinin maliyyələşdirilməsi üçün tələb olunan ticarət artımıdır (Lerner, Abba. P. 2018: s.255 - 275).

Mutoh (2015) Takahoko bərabərliyi prinsipindən istifadə edərək bu mülahizəyə etiraz edir. Bu baxımdan, borc hazırkı vergilərdə azalma yaradır, bu da vasitəçi nümayəndənin gələcək vergi artımı perspektivindən vergi azalması ekvivalentini saxlamasına (və sərmayə etməsinə) gətirib çıxarır. Burada kapital sıxışması yoxdur və vasitəçi də onun xroniki istehlakını dəyişdirmir, borc neytraldır və heç bir yük yoxdur. Mutoh, borcun milli olaraq və ya xaricilər tərəfindən aparılmasından asılı olmayaraq bu əlaqələri təsdiqləyir. Bir ölkənin ictimai borcu əcnəbilər tərəfindən aparılırsa, milli əmanətlər növbəti xarici qiymətli kağızlarla ediləcək investisiyalara dəstək verəcəkdir (xarici vətəndaşlar isə əksinə daha çox borc və daha az qiymətli kağıza sahib olacaqlar). Yəni xarici vətəndaşlar milli borcu alarsa, sakinlər xarici qiymətli kağızları alarlar. Beləliklə, iki ölkənin kapital yığılımı dəyişməz olaraq qalır və Lernerin dediklərinə zidd olaraq heç bir yük olmur (Mutoh, Takahoko, 2015: s.369 - 372).

Lakin bu sübut yalnız Takahokoya ekvivalentliyi məzmununda keçərlidir, bu anlayışa görə borc neytraldır və daxili və ya xarici olmasından asılı olmayaraq heç bir yük yoxdur. Bu məzmununda daxili və xarici dövlət borc yükü bərabərdir: o, mövcud deyil. Bəs Takahokoya ekvivalenti olmayan və dövlət borcu həqiqi bir yükü nəzərdə tutan Paralel Nəsillər (OLG) modelində nə etmək lazımdır?

OLG (Paralel Nəsillər) modeli üçün istinad, Diamond (2015), hesab edilir. O, daxili borcun kapitalı sıxışdırdığını göstərir, lakin bu təsir xarici vətəndaşlar tərəfindən tutulan borcu saxlamır. Lernerin dediklərinin əksinə olaraq daxili saxlama yük ola bilər, xarici borc isə olmur. Diamondun məşhur məqaləsinin məqsədi, təəccüblü də olsa göstərir ki, dövlət borcunun daxili tutulması xarici tutulmadan daha pisdır. Diamond öz məqaləsinin girişində qeyd etdiyi kimi, *"Xarici borc insanın faydasını azaldır ... təəccüblüdür ki, daxili borc, bu mənfəət səviyyəsində daha da çox azalmaya səbəb olur"* (Diamond 2015, s. 1126). Onun kapital bazarı üçün məşhur tarazlıq tənliyi $S = K + I + B + I$ də onu aşağıdakını şərh etməyə vadar edir: *"daxili borcun buna daha da çox təsiri var, o, zəngin sahibkarların portfoliolarındakı kağız parçalarını fiziki kapital ilə əvəz edir və bununla da çıxış azalır"* (Diamond, Peter. A. 2015: s. 1127). Sübut üçün, Diamond kapital bazarı üçün iki bərabərlik vəziyyəti arasındakı fərqdən istifadə edir, bu zaman daxili saxlama $S = K + I + B + I$, xarici saxlama $S = K + I$ qarşı olur. Birinci tənlik kapital sıxışmasını özünə daxil edir, lakin ikinci bərabərlikdə bu sıxışma mövcud olmur. Diamondun fikrincə, borclu olan xarici vətəndaşlar olduqda milli məhsuldar kapital üçün bütün milli əmanətlər mövcud olur. Bununla yanaşı, Diamondun xarici borcun üstünlüyü barədə mülahizəsi qismən tarazlıq çərçivəsinə əsaslanır (<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01076343/document>).

Dövlət krediti, ümumi cəhətdən ümumi kredit münasibətləri ilə eyni xüsusiyyətlərə və əlamətlərə malikdir, lakin cari halda bir sıra xarakterik fərqlər labüddür. Məsələn, dövlət krediti, kommertiya bankı kreditindən bir neçə mövqeyinə görə fərqlənir.

Cədvəl 1. Dövlət və bank kreditlərinin fərqli xüsusiyyətləri

Əlamət	Dövlət krediti	Bank krediti
Kredit tələbi	Büdcə kəsirini ödəmək üçün	İstehsal və mübadilə prosesində dəyərin qeyri-bərabər hərəkəti ilə
İştirakçıların maraqları	İqtisadi maraqlar fərqlidir	İqtisadi maraqların üst-üstə düşməsi
Təyinat	Vəsaitlər dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın mövcud ehtiyaclarına uyğun olaraq, fəvqəladə xərcləri maliyyələşdirmək üçün xərclənir	Təqdim olunan məqsəd, vaxtında pul axını təmin etmək
Geri qayıtma tarixi	Qəti bir tənzimləmə yoxdur, borcalan dövlətə iqtisadi sanksiyalar tətbiq edilmir	Kreditin qaytarılması müddəti ciddi şəkildə tənzimlənir, onun pozulması iqtisadi sanksiyalara səbəb olur
Pul kütləsinin vəziyyətinə təsir	Həmişə dövriyyədəki pulları azaltmaq üçün bir vasitədir	Pul kütləsinə artırmaq və ya azaltmaq bacarığı

Mənbə: <https://pravo.studio/kreditovanie/funksii-osobennosti-gosudarstvennogo-43354.html>

Beləcə, bank məsələsində olduğu kimi, vəsaitlərin cəlb edilməsinə tələbatın özü, istehsal fəaliyyəti prosesində məhsul və xidmətlərin maya dəyərinin qeyri-bərabərliyi səbəbindən yaranır, halbuki dövlət krediti əksər hallarda büdcə kəsiri ilə şərtlənir. Bundan əlavə, bank krediti həmişə açıq iqtisadi sistemdə pul kütləsinin artırılması üçün bir vasitədir, lakin dövlət krediti mütəmadi olaraq pul kütləsinin azalmasını təxmin edir, bunun da bir hissəsi dövlətin vasitəsiz ehtiyaclarının ödənilməsinə gedir. “Bank krediti mütəmadi olaraq bir məqsəd daşıyır, yəni sövdələşmənin şərtinin dəqiq təyinatı var, pulun hansı məqsədlərlə verildiyi dəqiqdir; borcalan rolunda dövlət çıxış etdikdə isə, sövdələşmədə konkret məqsəd göstərilmir, dövlət əldə etdiyi vəsaiti öz istəyi ilə sərbəst istifadə edir” (Dang, T.V. and Gorton G., 2015: s.107). Həm də, bank və ya kommersiya krediti əldə edildikdə, girov kimi xüsusi dəyərlər istifadə olunur: qiymətli kağızlar, anbardakı

mallar, dəzgaqlar və avadanlıqlar. Dövlət kreditlərinin təminatı olaraq dövlət mülkiyyəti göstərilir.

Buna görə dövlət iflas elan etdikdə (defolt) dövlət mülkiyyəti çərçivəsində yerləşən əmlaklara həbs qoyula bilər, ancaq səfirliklər istisnadır” (R.Inderst and H.Müller, 2016: s.256).

Ticarət nümayəndəliklərinin binaları, habelə bank hesablarında dövlətin payı olan bütün şirkətlərin bank hesablarına həbs qoyula bilər.

Hüquqi və fiziki şəxslərə verilən dövlət kreditləri istehsal və məşğulluq səviyyəsinə müsbət təsir göstərir. Bir çox ölkələrdə məhsullarının satışının genişləndirilməsi məqsədilə ixracatçılar tərəfindən verilən dövlət zəmanətlərindən istifadə edilir.

Hazırda Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Dünya Bankının və digər beynəlxalq maliyyə institutlarının fəaliyyətinin inkişafı nəticəsində birbaşa dövlət kreditləşməsinin miqyası əhəmiyyətsiz olub. Dövlət kreditləri əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrə verilir (güzəştli şərtlərlə). Şəxsi sərmayə cəlb etmək imkanına malik olmayan kasıb ölkələr üçün onlar hələ də xarici maliyyələşdirmənin əsas mənbəyi olaraq qalmaqdadır.

Beləcə, Q.I Kravtsovanın fikrinə görə, dövlət krediti dövlət büdcəsinə daxil olan əsas gəlir mənbələrindən biridir. Bununla belə xatırlamaq lazımdır ki, istənilən kredit formasında olduğu kimi, ona ödəmə və geri qaytarılma prinsipləri xasdır (Кравцова Г.И., 2012: s.283). Buna görə də dövlət kredit əməliyyatlarının icrasının və yaradılmış dövlət borcunun təhlilinin, həmçinin dövlət kreditinin idarə edilməsinin ən səmərəli üsullarının müəyyənləşdirilməsinin gedişatına dövlət tərəfindən daim nəzarət edilməlidir.

Maliyyə sisteminin bir hissəsi olan dövlət krediti, məsələn, daxili və xarici kredit kimi elementlərdən ibarət məcmu kimi təmsil oluna bilər. Kreditin yaranmasının təməli əmtəə-pul əlaqələrindən ibarətdir. Buna əsasən, kredit əmtəə və pul şəklində özünü göstərə bilər. Bank, kommersion, lizinq, ipoteka, istehlak,

dövlət və beynəlxalq kreditləri vardır. Dövlət kreditinin kredit əlaqələrinə aid olunması bəzi maliyyəçilərdə şübhə oyadır. Bu maliyyəçilər dövlət kreditini maliyyə sistemi kimi gözdən keçirirlər. Ölkəmizdə dövlət kreditləri aşağıdakı kimi təsniflənir.

Mənbə: Məmməd Z.F. 2010: s.134

Kredit forması dedikdə, krediti ifadə edən həmin iqtisadi münasibətlərin məzmununun xarici təzahürü başa düşülür.

Dövlət kreditləri iki formaya malik ola bilər: əmanət işi və dövlət kreditləri.

Əgər cəlb edilən vəsaitlər büdcənin gəlirinə istiqamətləndirilsə, əmanət işi dövlət kreditinə aid olur. Lakin, bir qayda olaraq, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq əmanət bankları, kommersiya və mobil vəsaitlər əsasında fəaliyyət göstərir və onları kredit ehtiyatları formalaşdırır. Bu ehtiyatların bir hissəsi dövlət qiymətli kağızlarının əldə edilməsinə yönəldilə bilər və bu halda, dövlət kreditinə aid olurlar.

N.Q. Antonovun fikrincə, dövlət kreditləri aşağıdakı kimi xarakterizə olunur: "... fiziki və hüquqi şəxslərdə mövcud olan müvəqqəti sərbəst vəsaitlər, ictimai ehtiyacların maliyyələşdirilməsi məqsədilə istiqrazların və digər dövlət qiymətli

kağızlarının buraxılması və satılması yolu ilə cəlb edilir" (Антонов Н. Г. , Пессель М. А., 1995: s.122).

Qanuni rəsmiləşdirmə yolu ilə dövlət borcları bölünür, bunlar hökumət müqavilələri əsasında verilir və qiymətli kağızların buraxılması ilə təmin olunur. Digər dövlətlərin hökumətlərindən, beynəlxalq təşkilatlardan və maliyyə qurumlarından verilən kreditlər, bir qayda olaraq müqavilələr vasitəsilə rəsmiləşdirilir. Qiymətli kağızlar vasitəsi ilə maliyyə bazarında vəsaitlər mobilizə olunur.

Dövlət kreditlərinin qeydiyyatı iki növ qiymətli kağızlar - istiqrazlar və xəzinə kəfalətləri (veksellər) ilə həyata keçirilə bilər.

A. A. Kilyaçkovun fikrincə, "... istiqrazlar dövlətin borc öhdəliyini təqdim edir. Buna əsasən borcun ödənilmə vaxtı müəyyən edilir, faiz və ya qazanc şəklində gəlir ödənilir" (Килячков А.А., Чалдаева Л.А., 2019: s.234).

Onlar aşağıdakı kimi ola bilər: şəxssizləşdirilmiş (büdcə kəsirini ödəmək üçün); hədəfli (konkret layihələr üçün) (Килячков А.А., Чалдаева Л.А., 2019: s.238).

İstiqrazın nominal dəyəri (borc miqdarı) və məzənnə qiyməti var və buna əsasən də onlar gəlirlilikdən, etibarlılıqdan və likvidliyindən asılı olaraq onları satmaq və ya yenidən satmaq mümkündür. Məzənnə qiyməti ilə nominal dəyər arasındakı fərq məzənnə fərqi-dir.

T. B. Berdnikova hesab edir ki, xəzinə kəfalətləri (veksellər) təkcə büdcə kəsirinin ödənilməsinə yönəldilmiş borc öhdəliyinin xarakterinə malikdir. Gəlirin ödənilməsi faiz şəklində həyata keçirilir (Бердникова Т.Б., 2006: s.68).

Yerləşməsindən asılı olaraq kreditlər, daxili və xarici növlərə bölürlər. Qanuna görə, emissiyalar aşağıdakılara bölünür:

- dövlət;
- yerli kreditlər.

Dövlət kreditləri mərkəzi idarəetmə orqanları tərəfindən verilir.

Onlardan gələn gəlir dövlət büdcəsinə göndərilir. Yerli kreditlər yerli hökumətlər tərəfindən verilir və müvafiq yerli büdcələrə yönəldilir.

Qiymətli kağızların istifadəsi təbiətinə görə aşağıdakılardan ibarətdir:

- bazar;
- qeyri-bazar kreditlər” (Бердникова Т.Б., 2006: s.61).

Bazar kreditlərinin istiqrazları (xəzinə kəfalətləri) sərbəst alınır, satılır və qiymətli kağızlar bazarında yenidən satılır.

Qeyri-bazar kreditlər, qiymətli kağızların bazara girməsinə imkan vermir, yəni sahibləri onları yenidən sata bilməzlər.

Təminatının təyinatından asılı olaraq T. B. Berdnikova dövlət borclarını aşağıdakılara bölür:

- girov;
- təminatSIZ” (Бердникова Т.Б., 2006: s.73).

Girovlu kreditlər, borc verilməsinin əsas prinsiplərindən birini - maddi təminatı əks etdirir - dövlət əmlakı və ya xüsusi gəlirlə zəmanət verilir. TəminatSIZ kreditlərin heç bir maddi təminatı yoxdur. Onların etibarlılığı dövlətin səlahiyyəti ilə müəyyən edilir.

Borclar ödəmə müddətinə görə aşağıdakılara bölünür:

- qısamüddətli (bir ilədək ödəmə);
- orta müddətli (1 ildən 5 ilədək);
- uzunmüddətli (5 ildən çox).

Gəlirlər ödənilmə xarakterinə görə aşağıdakılardan ibarətdir:

- faiz;
- uduşlu;
- endirimli (sıfır kuponla).

S.V. Novik hesab edir ki, dövlət krediti münasibətlərin spesifikliyini və bir sıra amillərin təsirini əks etdirən növlərə bölünür. Dövlət krediti növləri aşağıdakılarla müəyyən edilir: borcalanların və borc verənlərin tərkibi; dövlətin

vəsait möbilizasiyasına olan ehtiyacının konkret səbəbləri; kreditin alınma yeri; tərtibat forması; pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi üsulları və onların geri qaytarılması yolları; dövlətin öz öhdəliklərini ödəmə müddəti; kreditorun və borcalanın risk dərəcəsi ” (Макарова Л. Б., Якунин Л. А., 2012: s.345) .

Əməliyyatların xarakterindən asılı olaraq dövlət kreditinin üç forması fərqləndirilir.

Dövlət krediti dövlət borcunun bir hissəsini (daxili) təşkil edir. Dövlət borcunun əhəmiyyətli hissəsi beynəlxalq kreditin inkişafı ilə əlaqəli xarici borclardan ibarətdir.

Dövlət borcu, dövlət kreditləri və birbaşa kreditlər şəklində həyata keçirilir. Dövlət krediti, dövlət qiymətli kağızlarının buraxılması və satışı yolu ilə fiziki və hüquqi şəxslərin müvəqqəti sərbəst vəsaitlərinin cəlb edilməsidir. Birbaşa kreditlər, sərmayədarların vəsaitlərinin qiymətli kağızları satmadan cəlb edilməsidir.

Dövlət zəmanəti yerli hakimiyyət orqanları və təsərrüfat subyektləri tərəfindən həyata keçirilən kreditlər və borclar üzrə verilir. Dövlət yalnız kreditlərin və borcların qeyd-şərtsiz geri qaytarılmasını deyil, zəmanətli krediti və ya krediti qaytarmaq üçün vəsait ayıraraq onlara faizlərin ödənilməsini təmin edir.

Dövlət kreditləri büdcə vəsaitlərindən təsərrüfat subyektlərinə, yerli hakimiyyət orqanlarına, digər dövlətlərə və beynəlxalq təşkilatlara verilir.

kateqoriyasından asılı olaraq borcalanın aşağıdakılara görə fərqləndirirlər:

- büdcə;
- dövlət kreditləri.

Büdcə kreditləri, öz ölkəsinin hüquqi şəxslərinə və ya yerli hakimiyyət orqanlarına geri ödənilmək şərtilə verilən vəsaitlərdir. Dövlət kreditləri digər dövlətlərə, onların hüquqi şəxslərinə və beynəlxalq təşkilatlara geri ödənilmək şərtilə verilən vəsaitlərdir.

O. Timoşenkonun fikrincə, dövlət borcu həm daxili, həm də xarici bazarlarda həyata keçirilə bilər. Beynəlxalq münasibətlərdə dövlət həm borcalan, həm də borc verən kimi çıxış edə bilər (Алехин Б.И., 2007: s.77).

Beynəlxalq dövlət krediti dövlətin qlobal maliyyə bazarında borcalan və ya borc verən kimi çıxış etdiyi bir münasibətdir. Bu münasibətlər dövlətin xarici borcları formasını alır. Daxili kreditlər kimi, onlar geri ödəmə, təcili və ödəmə şərtləri ilə təqdim edilir. Xarici kreditlərin alıcıları mərkəzi hökumətlər və yerli hökumət orqanları ola bilər. Kreditorlar hökumətlər, maliyyə qurumları və beynəlxalq təşkilatlardır.

Beynəlxalq münasibətlərin inkişafı üçün obyektiv əsas bunlardır: milli çərçivədən kənarında məhsul istehsalı, dünya iqtisadi əlaqələrinin güclənməsi, beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi, kapitalın beynəlxalq ictimailəşməsi, istehsalın ixtisaslaşması və kooperasiyası (Inderst, R and H.Müller, 2016: s. 152).

Kredit münasibətlərinin subyektləri dövlətlər, banklar, beynəlxalq və regional pul və maliyyə təşkilatları, fərdi hüquqi şəxslərdir. Beynəlxalq kredit, dövlətin, firmaların, müəssisələrin, beynəlxalq pul-maliyyə təşkilatlarının toplanmış kollektiv kredit vəsaitləri hesabına verilir.

Beynəlxalq ictimai kredit bir hökumətdən digərinə birbaşa kreditlər şəklində təqdim edilə bilər. Bu cür kreditlər əsasən uzunmüddətlidir və həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli qaydada verilir. Onların şərtləri hökumətlərarası müqavilələrlə müəyyən edilir.

Kreditorlar rolunda əsasən inkişaf etmiş ölkələr çıxış edir, dövlət kreditləri verərkən, onların kredit ayırmasının səbəbi çox vaxt siyasi və iqtisadi maraqlardan irəli gəlir.

Beynəlxalq hökumət krediti, başqa bir ölkədə buraxılmış dövlət qiymətli kağızlarını satın alan hökumət tərəfindən də təmin edilir. Məsələn, dövlət xarici iqtisadi və ya digər fəaliyyətlərdən əldə olunan gəlirlərin bir hissəsini ehtiyat kimi

fəaliyyət göstərən sabit, sərbəst dönərli valyuta ilə yüksək inkişaf etmiş bir ölkənin dövlət qiymətli kağızlarında təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ayıra bilər.

Ümumiləşdirərək, belə bir nəticəyə gəlmək olar:

1. Dövlət krediti, dövlət maliyyəsinin mühüm tərkib hissəsidir, onun özəlliyi təqdim edilən borc vəsaitlərinin qaytarılması, təcililiyi və vaxtında ödənilməsindən ibarətdir.

2. Dövlət krediti maliyyə münasibətlərinin olduqca müxtəlif formaları və metodlarının məcmusudur. Bu yanaşma həm dövlət üçün, həm də verilən kreditlər üçün vəsaitin cəlb edilməsi məqsədilə əlverişli şərait yaratmaq öhdəliyi daşıyır. Müxtəlif formalar hüquqi və fiziki şəxslərin müxtəlif maraqlarını nəzərə almağa imkan verir.

1.2. Dövlət kreditinin idarə olunması mexanizmləri

Dövlət kreditlərinin idarə olunması yaranan vəsait çatışmazlığının ləğv edilməsi üçün maliyyə mənbəyinin üzə çıxarılmasından başlanılır. Vurğulamaq lazımdır ki, burada əsas məqam tələb edilən vəsaitin məbləğini müəyyən etmək və onu uyğun ən ucuz maliyyə mənbəyini tapmaqdır.

Dövlət kreditinin idarə olunmasında ikinci əsas vəzifə cəlb olunmuş vəsaitlərin əlverişli şəkildə istifadə etməkdir. Ona görə ki, bu şərt sözü gedən idarəetmə prosesinin təməlini təşkil edir. Dövlət kredit əlaqələrinin nəticəsi bununla əlaqədardır.

Borc vəsaitlərinin ödənilməsi məqsədilə pul fondlarının səfərbər olunması dövlət kredit idarə olunması prosesində üçüncü əsas vəzifədir. Bu mərhələ borc vəsaitlərinin istifadə səviyyəsi ilə ciddi şəkildə əlaqədardır. Pul fondlarının səfərbər olunması əsasən dövlət kreditlərinin ödənilməsinə xidmət göstərir. Bu proses də dəyişə bilər, buna səbəb isə dövlət krediti münasibətlərinin müxtəlifliyi ola bilər.

Dövlət krediti vəsaitlərin səfərbər olunması nöqteyi-nəzərindən iki qrupa ayrılır:

1. dövlət krediti vəsaitlərinin səfərbər olunması onların yönəldiyi mənbə ilə baş tutur. Belə dövlət kreditlərinə dövlət büdcəsinin tələbatları üçün cəlb olunmuş kredit vəsaitlərini daxil etmək olar. Büdcə kəsirinin bağlanması o cümlədən, gəlir və xərc tarazlığının yaradılmasına yönəldilmiş borclar dövlət büdcəsindən ödənilir.

2. dövlət kreditləri isə borc vəsaitlərinin yönəldiyi mənbələr ilə deyil, başqa mənbələr ilə səfərbər olunur. Fövqəladə xərclərin təmin olunması üçün ortaya çıxan kreditləri bura aid etmək mümkündür” (Dang, T V və G Gorton, 2015: s.185)

Dövlət kreditinin idarə olunması prosesinin axırncı mərhələsi borc vəsaitlərinin geri qaytarılmasından ibarətdir. Borc vəsaitlərinin geri qaytarılması mərhələsinin nəticəsi kredit əlaqəsinin nəticəsidir.

Dövlət kreditlərinin idarə edilməsi vahidlik, məcburilik, optimallıq, risklərin aşağı salınması, şəffafli prinsiplərə tabedir (Макарова Л. Б., Якунин Л. А., 2012: s.362).

Vahidlik prinsipinin mahiyyəti odur ki, dövlət kreditlərinin idarə olunması zamanı öhdəliklər qeyd edilməli və onlann icra olunması vahid mexanizm üzrə olmalıdır. Başqa sözlə desək, müəyyən kredit öhdəliyinin başqasının isə ümumiyyətlə əlverişli idarə edilməməsi dövlət kreditlərinin idarə olunması nöqteyi-nəzərindən məqsədemüvafiq hesab edilə bilməz. Dövlətin kredit öhdəlikləri bütövlükdə qəbul edilməli, onların yerinə yetirilməsi də vahid mərkəz tərəfindən olmalıdır.

Dövlət kredit- maliyyə sisteminin, əsasən də dövlət maliyyəsinin əsas tərkib hissəsidir. Buna görə də, dövlət kreditinin idarə olunması yalnız öhdəlik nöqteyi-nəzərindən deyil, o cümlədən də, dövlət maliyyəsi mexanizminin yüksək fəaliyyətinə görə məcburi xarakterli olur.

Optimallıq prinsipinin mahiyyəti, kredit vasitələrinin tədavülə buraxılması və ödənilməsi arasındakı optimallığı sabit saxlamaqdır. Sadaladığımız kimi, bu prinsip əsasən dövlət səhmləri üzrə kreditlərin idarə olunmasına aiddir.

Dövlət kreditinin idarə olunmasında risklərin azaldılması prinsipi dövlətin daxili və xarici kredit bazarlarındakı reytinginə xidmət göstərir. Bu prinsipin mahiyyəti odur ki, kredit vəsaitlərinin cəlb olunması və geri qaytarılması prosesində beynəlxalq kredit bazarı, həmçinin daxili dövlət səhmlər bazarında dövlətə olan inamın səviyyəsi həmişə qorunmalıdır. Sadalanan prinsip hazırda kifayət qədər aktual mövzudur. Ona görə ki, bu şəraitdə ölkələrin heç biri dövlətlərarası kredit bazarından ayrılmış halda düşünmək qeyri-mümkün idi.

Bu prinsip dövlət kreditlərinin idarə olunması prosesinin ölkədaxili və dövlətlərarası müstəvidə şəffaflığını ifadə edir. Dövlətin dünya miqyasında kredit reytingi, onun iqtisadi vəziyyəti, ictimai-siyasi vəziyyəti və imkanlarından asılıdır. Bu prinsip borc vəsaitlərinin doğru şəkildə və səmərəli olaraq istifadə edilməsinə, həmçinin, korrupsiya hallarını əngəlləməyə xidmət göstərir. (<http://www.grandars.ru/student/finansy/gosudarstvennyy-kredit.html>)

Yeni dünya dövlətlərinin yürütdüyü iqtisadi siyasətlər əsasında dövlət kreditinin idarə olunması da demokratik prinsiplərə arxalanmalıdır. Bunun əksinə siyasət ictimai maraqlara xidmət göstərə bilməz.

Dövlət kreditinin idarə olunması üsulları dedikdə, bu prosesin tətbiqi üçün istifadə edilən metodları nəzərdə tutulur. Dövlət kreditlərinin idarə olunmasının bir sıra üsullardan istifadə edilə bilər ki, üsulların fərqliliyi, borc öhdəliklərinin şərtlərinin dəyişilməsi fərqliliyinin ifadəsidir. Öhdəliklərin şərtləri sabit qalarsa, onda borcun idarə olunmasının bir üsulu qalır ki, o da təyin edilmiş müddət ərzində əsas və faiz məbləğlərinin ödənilməsindən təşkil edilmişdir. Bu, dövlət kreditinin idarə olunmasının normal üsulu adlanır. Bəzən cəlb edilən borc vəsaitlərinin planlaşdırılmış formada idarə olunması alınmadıqda borc alan tərəf, başqa sözlə

desək, dövlət razılaşmanın şərtlərini dəyişməyə məcbur olur. (Tovnsend, R, 2018 s.167)

Dəyişdirmə üsulu borclu tərəf ilə kreditor arasındakı müəyyən razılığa uyğun olaraq öhdəliyin başqa öhdəliklərlə əvəz olunmasıdır. Bu üsuldən əsasən beynəlxalq öhdəliklərin idarə edilməsi zamanı istifadə edilir. Dəyişdirmə üsulunun başqa idarəetmə üsullarından bir sıra fərqləndirici əlamətləri vardır. İlk növbədə, bu üsul birtərəfli olaraq deyil, qarşılıqlı razılaşma üzrə tətbiq olunur.

Bu üsul üzrə dövlət əvvəllərdə yerləşdirmiş bir kredit vasitələrini müasir maliyyə vasitəsi ilə əvəzləmiş olur. Başqa sözlə desək, müasir dövlət səhmi emissiya etməklə bir neçə borc vasitələrinin məcburi şəkildə onunla əvəz olunmasını təmin edir. Nəticədə, dövlət bir neçə kredit öhdəliyini icra etmiş olur. Bu üsulun başqalarından ilkin fərqi odur ki, bu təkcə dövlət səhmlərindən meydana gələn öhdəliklərin idarə edilməsində istifadə edilir.

Dövlət kreditlərinin birləşdirmə üsulu ilə idarə olunması hər bir halda məcburi olaraq gerçəkləşdirilir. Bu nöqtəyi-nəzərdən, bu idarəetmə üsulu dövlətin kredit reytinginə neqativ təsir göstərir. Sadaladığımız kimi, bu üsul dövlət səhmlərinə tətbiq olunduğundan onların etibarlılıq dərəcəsini xeyli zəiflədir.

Əvəzetmə üsulunun mahiyyəti kredit öhdəliklərinə əsaslanan faiz dərəcələrinin azaldılmasıdır. Bu üsul birbaşa kreditlər və dövlət səhmlərinə əsasən meydana gələn borcların idarə olunması zaman istifadə edilir. Vurğulamaq lazımdır ki, bu üsuldən əsasən ikinci halda istifadə edilməkdədir. Bu əməliyyat nəticəsində dövlət kreditlərinin faiz ödəmələrində vəsaitə qənaət olunur.

Dövlət kreditlərinin idarə olunmasının bundan əvvəl vurğuladığımız üsulları hər bir halda borc öhdəliklərinin icra edilməsi deməkdir. Ancaq, bəzən dövlət cəlb etdiyi birbaşa kreditlərdən, yerləşdirdiyi səhmlərdən, o cümlədən başqa qarşılıqlı əlaqələrdən yaranmış borc öhdəliklərindən tam olaraq üz döndərir. Mübahisəli olsa da, dövlətin öz borc öhdəliklərinə belə yanaşması idarəetmə üsulu kimi qəbul olunur. Bu üsul imtina metodu adlanır. Dövlət kreditlərindən imtina olunması əsas

və faiz məbləğlərinin geri qaytarılmasından imtina olunmasını ifadə edir. (<https://pravo.studio/kreditovanie/vnutrennie-gosudarstvennyie-zaymyi-43357.html>)

Dövlətin öz borc öhdəliklərindən üz döndərməsi həmin əlaqələri tam yox, qismən iqtisadi müstəvidən təcrid edir. Dövlətin bu sahədə gördüyü işlər həm daxili, həm də xarici səviyyədə siyasi əlaqələrə təsir edir. Bu prosesin ilkin nəticəsi kimi dövlətin kredit reytingi xeyli zəifləyir.

Dövlət kreditlərinin idarə olunması üzrə bir sıra aiddiyyəti qurumların müəyyən edilməsi borc menecmentinin inzibati strukturu nöqtəyi-nəzərindən çox yararlıdır. Əksər ölkələrdə dövlət kreditləri menecmenti məsələləri üzrə məsuliyyəti Maliyyə Nazirliyinin, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət və Dövlət borclarının idarə olunması üzrə ofislər kimi təşkilatlar daşıyır.

Dövlət kredit əlaqələrinin əlverişliliyi yuxarıda sadalanan mərhələlər ilə bağlıdır. Yəni, dövlət kreditlərinin idarə olunması bu mərhələlərin ayrı-ayrılıqda idarə olunması mənasını verir. Dövlət kreditlərinin əlverişli şəkildə idarə olunması dedikdə öhdəliklərin zamanında və tam şəkildə icra olunması nəzərdə tutulmalıdır.

Dövlət kreditlərinin idarə edilməsi çərçivəsində borcların geri qaytarılması istiqamətində həyata həyata keçirilən mexanizmlərləri bəzilərinə nəzər salaq:

1) Borcun yenidən maliyyələşdirilməsi, yəni. əvvəllər verilmiş borcun yeni borclar və ya onların verilmə müddətində dəyişikliklər səbəbindən ödənilməsi. Dünyanın bir çox ölkələri (məsələn, İngiltərə, İtaliya, Meksika, ABŞ, Rusiya, Ukrayna, Belarusiya və s.) Borclarını uzatmaq üçün bu mexanizmdən fəal şəkildə istifadə edirlər. Əksər hallarda dövlət kreditlərinin xarici hissəsi üzrə faiz və ödəmələr ödədikdə yenidən maliyyələşdirmə qəbul edilir.

Borcların yenidən maliyyələşdirilməsinin əsas çatışmazlığı ondan ibarətdir ki, alınan vəsait istehsalın genişləndirilməsinə getməsə, istehlak olunursa, gələcəkdə dövlət xəzinəsinə vergi daxilolmalarının azalması ilə bağlı problemlər yarana bilər” (Gennaioli, N.A.,2017: s.147).

2) Alınan kreditlərin geri qaytarılması üsulları: faizlərin azalması, kreditin qaytarılma müddəti və metodunda dəyişiklik, fərqli kreditlərin istiqrazlarının konsolidasiyası və s. Dövlət kreditlərinin ilkin şərtlərində dəyişiklik kimi başa düşülür. Nəticədə dövlət müvəqqəti əmanətlər alır, çünki kreditlərin verilməsinin davam etməsi dövlət borcunun və buna görə büdcə xərclərinin artmasına səbəb olmuşdur. Dövlətin dövlət kreditlərini idarə etmək xərclərini azaltmaq üçün çox vaxt kreditlər üzrə ödənilən faizlərin həcmi azaldacaqdır. Lakin kreditlər üzrə dövlət qiymətli kağızlarının gəlirliliyində artım istisna edilmir.

3) Uzun müddətə kredit almaqda maraqlı olan dövlət buna dövlət kreditlərinin konsolidasiyası yolu ilə nail olur. Konsolidasiya dedikdə kredit şərtlərinin şərtləri ilə əlaqəli bir dəyişiklik - dövlət qiymətli kağızlarının müddətinin artması və ya azalması kimi başa düşülür. ödəmə müddətinin təxirə salınması” (Кравцова Г.И., 2012: s.364).

4) Yeniləmə - borcalan və borc verənlər arasında verilmiş kredit üzrə öhdəliyi başqa bir öhdəliklə əvəz etmək barədə razılaşma.

Prinsipcə, novasiya dönüşüm üçün bənzərdir, yeganə fərq, dönüşüm bir kredit formasının digəri ilə və eyni ilə əvəzlənməsidir (məsələn, bir istiqraz üçün bir kredit və ya bir istiqraz üçün bir istiqraz) və novasiya ümumiyyətlə bir kredit formasının bənzəri ilə dəyişdirilməsini (yəni istiqraz bağlamaq).

5) Birləşdirmə - bir neçə köhnə istiqrazın bir yeninə bərabər olduğu əvvəllər verilmiş kreditlərin birləşməsi. Bu üsul inflyasiya ilə müşayiət olunan iqtisadi böhranı aradan qaldırmaq şəraitində, əvvəllər buraxılmış istiqrazların geri qaytarılması və faizlərin yeni tam pulla ödəniləndiyi şəraitdə üstünlük verilir.

6) İstisna hallarda hökumət istiqrazları regressiv nisbətdə mübadilə edə bilər, yəni. əvvəllər buraxılmış bir neçə istiqraz bir yeni istiqraza bərabər olduqda. Belə bir mübadilə dövləti faizləri ödəməkdən və köhnəlmiş valyutaya satılmış istiqrazları üzrə tam pulla qaytarmaqdan xilas edir.

7) Bir kreditin və ya əvvəllər verilmiş bütün kreditlərin qaytarılmasının təxirə salınması yeni kreditlərin verilməsi üzrə əməliyyatların daha da aktiv inkişafının dövlət üçün maliyyə səmərəliliyi olmadığı şərtlərdə həyata keçirilir. Bu, hökumətin artıq çox kredit verdiyi və onların verilməsi şərtlərinin dövlət üçün kifayət qədər faydalı olmadığı bir vaxtda baş verir. Belə hallarda, yeni kreditlərin istiqrazlarının satışından əldə olunan gəlirin böyük hissəsi faiz ödəmələri və əvvəllər verilmiş kreditlərin qaytarılmasına yönəldilir. Bu vəhşi dairəni pozmaq üçün hökumət konsolidasiya ilə fərqlənən kreditlərin təxirə salınmış geri qaytarılmasını elan edir, nəinki ödəmə müddətləri gecikir, eyni zamanda gəlirlərin ödənilməsi də dayandırılır (kreditlərin konsolidasiyası zamanı istiqraz sahibləri öz gəlirlərini onlara almaqda davam edirlər).

Dövlət kreditlərinin konversiyası, konsolidasiyası, birləşdirilməsi və dövlət istiqrazlarının mübadiləsi, ümumiyyətlə yalnız daxili kreditlərə münasibətdə aparılır. Öhdəliklərin ödənilməsinin gecikməsinə gəlincə, bu tədbir xarici borcla bağlı da mümkündür. Üstəlik, xarici borcların ödənilməsinin gecikməsi bir qayda olaraq kreditorlarla razılaşdırılaraq həyata keçirilir və onlar üzrə faiz ödənişlərinin dayandırılmasına səbəb ola bilməz.

8) Təxirə salınmadan fərqli olaraq dövlət kreditlərini ləğvi dövlətin verilmiş kreditlər üzrə öhdəliklərindən tamamilə imtina etməsi kimi başa düşülür. Bir qayda olaraq, dövlət kreditlərinin idarə edərkən bu metod həddindən artıq ölçüdür və iki səbəbə görə istifadə edilə bilər. Birincisi, dövlət borcunun ləğvi, dövlətin maliyyə müflisləşməsi halında elan edilir, yəni iflas etməsi. İkincisi, borcun ləğvi nədənsə əvvəlki hakimiyyətlərin maliyyə öhdəliklərini tanımaqdan imtina edən yeni siyasi qüvvələrin hakimiyyətə gəlməsi ilə nəticələnə bilər.

9) Son iki onillikdə global maliyyə bazarında kreditorlar və borclular arasında münasibətlərin cari aktivlərə çevrilməsi tendensiyası geniş yayılmışdır. Bu tendensiya sekuritizasiya adlanır. (<https://pravo.studio/kreditovanie/funksii-osobennosti-gosudarstvennogo-43354.html>)

1.3. Maliyyə nəzarəti və onun fəaliyyət istiqamətləri

Maliyyə nəzarəti anlayışı normativ sənədlərdə izah edilməmişdir və diskusiya predmeti kimi də qalır. Hacıyev.R.İ vurğulayır ki, maliyyə nəzarətinin əlamətlərindən biri, onun obyektinin pul vəsaitlərinin xərclənməsi, maliyyə vəsaitlərinin istifadə edilməsidir. (Hacıyev .R.İ , 2015)

İdarəetmə fəaliyyətinin bir növü də maliyyə nəzarətidir. Bu növ maliyyənin nəzarətedici funksiyasının təzahürü və ya reallaşdırılması kimi özünü göstərir və burada nəzarətin məqsədləri, mahiyyəti təyin edilir. Maliyyə nəzarəti təsərrüfat proseslərinin məqsədəuyğunluğunu, etibarlılığını, qanunauyğunluğunu, mahiyyətini uçot, hesabat, normativ və başqa informasiyalar əsasında kompleks, üzvi olaraq mənimsənilməsidir. Maliyyə nəzarəti dövlətin sosial-iqtisadi tərəqqisini təmin etmək üçün dövlətin pul fondlarının təşkil edilməsi, paylaşdırılması və istifadə olunması istiqamətində hərəkətlərin qanunauyğun olması üçün nəzarətdir. Yəni, maliyyə nəzarəti, dövlət və sahibkarların pul, kredit, xarici valyuta və maliyyə əməliyyatlarının qanunvericiliyə uyğunluğunun səlahiyyətli orqanlar tərəfindən nəzərdən keçirilməsidir. (Musayev S. İ. 2017: s.46) Maliyyə nəzarəti maliyyə idarə olunmasının həlledici hissəsi, maliyyə sisteminin idarə edilməsinin effektivliyinin mühüm şərti kimi özünü göstərir.

Maliyyə nəzarəti cəmiyyətin iqtisadi həyatının ayrı-ayrı sektorlarında və təsərrüfatların müxtəlif səviyyələrində verilən tələblərə müvafiq idarə olunmasını təşkil etmək üçün fərqli və çətin məsələləri həll edir. Maliyyə nəzarətinin təşkil edildiyi obyektə əsasən, dövlət, ictimai, təsərrüfatdaxili və müstəqil Maliyyə nəzarəti kimi fərqlənir, dövlət maliyyə nəzarəti ümumdövlət və idarələr tərəfindən təşkil edilir (Rzayev Q.M, Səbzəliyev S. M. Abbasov , 2016).

Maliyyə nəzarəti yoxlama (təsərrüfat fəaliyyətinə aid sənədlər, balans, hesabat və məxaric informasiyaları üzrə), təftiş (Maliyyə nəzarətinin əsasıdır, şirkət, idarə və qurumların hesabat dövründəki maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanması), təhlil (keçirilən təftiçin yekununa görə akt hazırlanır və şirkət, qurumların

təsərrüfat fəaliyyətində tapılan nöqsanları yox etmək və daxil ehtiyatlardan istifadə etmək üçün tədbirlər planı hazırlanır) və s. üsullarla aparılır. Günümüzdə maliyyə nəzarəti təşkil edilən zaman modern hesablama texnikasından, iqtisadi normalardan geniş istifadə edilir.

Maliyyə nəzarəti sistemini idarəedici, nəzarətedici, nəzarət olunan subyektlər, nəzarət obyektı, nəzarət mexanizmi və s kimi komponentlər vasitəsi ilə də təsvir etmək mümkündür.

Yakunin L. A və Makarova L. B ümumdövlət maliyyə nəzarət sisteminin xüsusi strukturunu irəli sürür: (Makarova L. B., Yakunin L. A , 2012: s.89)

- nəzarət obyektı
- nəzarət predmeti
- nəzarət prinsipi
- nəzarət subyektı
- nəzarət metodu
- nəzarət texnikası
- nəzarət nəticəsində verilmiş qərar
- nəzarət effektivliyinin dəyərləndirilməsi

Qeyd etmək lazımdır ki, nəzarət sisteminin komponentlərini, maliyyə nəzarəti mexanizmi təşkil edir ki, nəticədə bu da normativ hüquqi protokolda göstərilmişdir.

Maliyyə nəzarətinin yeri və rolunu obyektiv olaraq dəyərləndirmək üçün ona geniş və eyni zamanda da dar aspektdən baxmaq şərtidir. Geniş aspektdən baxdıqda dövlət və bələdiyyə maliyyə nəzarəti effektiv dövlət maliyyə siyasətinin yürüdülməsi üçün dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini və ictimai maliyyə fəaliyyəti zamanı dövlət və bələdiyyə maraqlarına əməl edən dövlət tənzimləməsinin miqyasının toplusudur. Dar mənada dövlət və bələdiyyə maliyyə nəzarəti dövlətin sosial-iqtisadi tərəqqi, pul vəsaitlərinin yığılması, paylaşıdırılması və istifadəsinə dövlətin, bələdiyyələrin və o cümlədən başqa səlahiyyətli orqanların nəzarətidir.

Maliyyə nəzarətinin fəaliyyət istiqamətinin qurulması dövlətin maliyyə siyasətinin istiqamətlərindən biridir. Maliyyə nəzarətinin maliyyə hüquqi ilə tənzimlənən istiqamətləri mövcuddur: (Əkbərova S. D. 2018: s.38)

1. Dövlət hakimiyyəti orqanları və yerli özünüidarə orqanlarının öz səlahiyyətlərinə əsasən maliyyə vəsaitlərinin yığılması, paylaşdırılması və istifadə qaydası üzrə funksiyaların icrasının yoxlanılması;

2. Dövlət və bələdiyyə qurumlarının vətəndaşlar, şirkətlər və eyni zamanda da təşkilatlar qarşısında maliyyə öhdəliklərinin icrasının yoxlanılması;

3. Vətəndaşların və eyni zamanda da təşkilatların dövlət idarələri və orqanları qarşısında maliyyə öhdəliklərinin icrasının yoxlanılması;

4. Dövlət və bələdiyyə müəssisələri, idarə, şirkət və eyni zamanda da təşkilatların pul vəsaitlərindən operativ idarəetmədə yaxud təsərrüfatda əlverişli istifadə qaydasının qanuniliyinin yoxlanılması;

5. Şirkət, idarə və təşkilatlarda maliyyə və hesablaşma əməliyyatlarının aparılmasının, pulların saxlanılmasının xüsusi qaydalara əməl edilməsinin yoxlanılması;

6. Maddi və pul vəsaitlərindən əlverişli şəkildə və xüsusi qaydada istifadə olunması imkanlarının, əmək məhsuldarlığının, daxili ehtiyatların və istehsalın rentabelliyyənin çoxaldılması proseslərinin yoxlanılması;

7. Maliyyə intizamının pozulmasına qarşı əməliyyatların aparılması və tamamilə aradan qaldırılması; (hər hansı pozuntu varsa, müvafiq hüquqi və ya fiziki şəxslərə cəza tədbirləri görülür).

Maliyyə nəzarəti sistemində maliyyə nəzarəti infrastrukturunda xüsusi komponentlər vardır. MN-nin bu komponentlərinə məlumat, hüquqi və metodik təminatı, obyekt və subyekt, o cümlədən nəzarət prosesinin nümayəndəsinin məsuliyyət tədbirləri aiddir.

Dövlət və bələdiyyə maliyyə nəzarəti maliyyə siyasətinin yürüdülməsi məqsədilə təşkil edilir və bu nəzarətin bir neçə aspekti mövcuddur:

1. Maliyyə nəzarəti dövlətin idarəetmə funksiyalarının heç olmasa birini özündə əks etdirir. O, maliyyə hüquqi münasibətləri iştirakçılarının hüquq normaları pozuntusunun müəyyən edilməsi və əngəllənməsi üçün maliyyə fəaliyyətinin yoxlanması prosesini həyata keçirir.

2. Maliyyə nəzarəti dövlətin dəqiq idarəetmə fəaliyyətinin xüsusi növü hesab edilir. Dövlət, fiziki şəxslərin vergi bəyannaməsinin verilməsi qaydasını müəyyən etmək, vergi idarələrinin timsalında vətəndaşın xərclərini və eyni zamanda da gəlirlərini bir-biri ilə müqayisə etmək, icbari ödənişlərin büdcəyə tam və zamanında ödənilməsi gedişatına nəzarət etmək imkanı əldə edir.

3. Maliyyə nəzarəti maliyyə-hüquq tənzimlənməsi sistemində əks əlaqə forması kimi çıxış edir. Ona görə ki, maliyyə sektorunda olan hüquqa qarşı əməllər barəsində informasiya qazanır, yürüdülmən maliyyə siyasətini dəyərləndirir və onun vaxtılı-vaxtında düzəlişinə yol açır.

4. Maliyyə nəzarəti maliyyə sektorunda qanunçuluğun və hüquq qaydaları rejiminin saxlanması metodudur, ona görə ki o, maliyyə hüquq normalarına riayət edilməsinə yönəlib.(Yutkina T. F və Nevezhin V. P, 2015)

Maliyyə nəzarətinin obyektı kimi pul əlaqələri, maliyyə vəsaitlərinin ortaya çıxması və istifadə edilməsi, bununla yanaşı iqtisadiyyatın bir çox sahəsində pul fondu özünü göstərir. Maliyyə nəzarətinin obyektı büdcə vəsaitlərinin səfərbər olunması ilə bağlı ərazi, sosial və sahə nöqtəyi-nəzərindən, milli gəlirin bir qisminin təkrar bölüşdürülməsi və dövlətin öz funksiyasını icra etməsi üçün onun əlverişli şəkildə istifadə edilməsi üçün fiziki və hüquqi şəxslər arasında mövcud olan pul əlaqələridir. O cümlədən, yoxlamanın predmeti olaraq maya dəyəri, mənfəət, gəlir, rentabellik, dəyər göstəriciləri, dövriyyə xərcləri ortaya çıxır. Qeyd olunanlar sintetik xarakterlidir, bu səbəbdən də onların icrasına, dinamikası və tendensiyasına nəzarət istehsalın, təsərrüfatın, müəssisə, təşkilat və o cümlədən maliyyə-kredit mexanizminin əlaqələrini təşkil edir.

Qeyd edilənlərdən məlum olur ki, iqtisadçılar arasında maliyyə nəzarətinin obyektinə aid fikirlər fərqi şəkildə ifadə olunmuşdur. Məsələn, maliyyə nəzarətinin obyektini maliyyə vəsaitləri yaranarkən və onlardan istifadə olunarkən yaranan pul-bölgü prosesləridir. Bu prosesləri aşağıdakı kimi qruplara ayırmaq mümkündür: (A.Xankişiyev; A.M.Kərimov; M.M.Sadıqov C.Ə.Yusifov, 2012)

- Xidmət və istehsal biznesi sektorundakı maliyyə əlaqələri;
- Qeyri-maddi istehsal sektorundakı maliyyə əlaqələri;
- Hökumətin mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının yaradılması və bu fondlardan istifadə edilməsi ilə bağlı maliyyə prosesləri.

Yuxarıda qeyd olunan vəzifələri həyata keçirilərkən yaranan bəzi prinsiplər tələblərə riayət olunmalıdır. Maliyyə nəzarətinin prinsiplərinə məsuliyyətlik, aşkarlıq, müstəqillik, qanunçuluq, obyektivlik, planlılıq, ardıcılıq, səriştəlik və.s. aiddir. Ümumilikdə iqtisadi baxımdan vacib funksiya icra edən maliyyə nəzarəti milli və beynəlxalq iqtisadiyyatın sahələrini təşkil edir.

Dövlət krediti, dövlətin maliyyə sisteminin müstəqil bir sahəsidir və bu məzmununda dövlət krediti, dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının formalaşmasına və istifadəsinə xidmət edir. Dövlət krediti, maliyyə kateqoriyası kimi onun üç funksiyasını yerinə yetirir: paylama, tənzimləyici və nəzarət.

Dövlət kreditinin paylama funksiyası xərclərin maliyyələşdirilməsində vergilər əsas mənbə kimi çıxış etsə də yeganə mənbə deyildir. Bu xərclərin maliyyələşdirilməsi mənbələri, vəsaitlərin istifadəsinin istiqamətləndirilməsindən asılıdır. Mobil kapitalların məhsuldar sərmayəsi halında, qurulmuş obyekt qüvvəyə mindikdən sonra gəlir gətirməyə başlayır və bu gəlirlərin vasitəsilə də kredit ödənilir. Bu halda vergi yükündə heç bir artım müşahidə olunmur.

Vergilər dövlət borcuna xidmət və ödəmə ilə əlaqəli maliyyələşdirmə xərclərinin əsas, lakin yeganə mənbəyidir. Bu xərclərin maliyyələşdirilməsi mənbələri vəsaitlərin istifadəsi istiqamətindən asılıdır. Səfərbər edilmiş kapitala məhsuldar bir investisiya qoyuluşu halında, qüvvəyə mindikdən sonra tikilmiş

obyekt qazanc verməyə başlayır və bu səbəbdən kredit ödənilir. Bu vəziyyətdə vergi yükünün artması baş vermir.

Dövlət kreditləri nəticəsində mobil kapitaldan səmərəsiz istifadə edildikdə, məsələn onlardan vasitəsilə hərbi və ya sosial xərclər maliyyələşdirildikdə, onların ödənilməsinin yeganə mənbəyi vergilər və ya yeni kreditlər olur. Artıq verilmiş borcları ödəmək üçün yeni dövlət borclarından istifadə edilməsinə dövlət borcunun yenidən maliyyələşdirməsi deyilir.

Dövlət kreditinin tənzimlənmə funksiyası, hər şeydən əvvəl, cəmiyyətin makroiqtisadi göstəricilərinə aktiv təsir göstərilməsi ilə ifadə olunur. Dövlət krediti, pul dövriyyəsinin vəziyyətinə, pul və kapital bazarında faiz dərəcələrinin səviyyəsinə, məzənnəyə, istehsal və məşğulluğa təsir göstərir. O, dövlətin maliyyə siyasətinin vasitəsi rolunda çıxış edir. Dövlət, müxtəlif sərmayə qrupları arasında kreditləri paylamaqla pul dövriyyəsini tənzimləyir. Dövlət, fiziki şəxslərin vəsaitlərini mobilizə etməklə ödəmə tələbini sıxışdırır. Əgər kredit hesabına istehsal məsrəfləri maliyyələşdirilərsə, məsələn sərmayələr, dövriyyədə olan nağd pul kütləsinin mütləq ixtisarı baş verər. Əməyin ödənilməsi məsrəflərinin maliyyələşdirilməsi halında, məsələn, müəllimlər və həkimlər, dövriyyədə olan nağd pul kütləsinin miqdarı dəyişməz olaraq qalır, amma yenə də ödəmə tələbinin strukturunun dəyişdirilməsi mümkündür.

Dövlət qiymətli kağızlarının alqı-satqısı və ya mərkəzi bank tərəfindən həyata keçirilən onların girov edilməsi vasitəsilə kreditlərin verilməsi üzrə əməliyyatlar, ölkədə kommersiya banklarının likvidliyinin tənzimlənməsi üçün mühüm vasitə kimi çıxış edir.

Maliyyə bazarında borcalan kimi çıxış edən dövlət, borc vəsaitlərinə tələbatı artırır və bununla da kreditin qiymətinin artmasına imkan yaradır. Dövlətin tələbi nə qədər yüksək olarsa, digər bərabər şərtlərlə kredit faizlərinin səviyyəsi bir o qədər yüksək olar, bir o qədər də sahibkarlar üçün kredit bahalı olar. Borc vəsaitlərin yüksək dəyəri iş adamlarını istehsal sektoruna qoyulan sərmayələri

azaltmağa məcbur edir, eyni zamanda da o, dövlət qiymətli kağızlarının əldə edilməsi formasında onların toplanmasını stimullaşdırır.

Bu proses müəyyən həddə kimi istehsala əhəmiyyətli mənfi təsir göstərmir. Ölkədə yetərli dərəcədə sərbəst kapital olduqda, onların tam ödənilməsinə qədər mənfi təsir sıfıra bərabər olacaq. Yalnız bundan sonra dövlətin maliyyə bazarında fəallığı, kredit faizinin artması ilə ifadə ediləcək və qeyri-məhsuldar istifadə üçün pul yığımlarının əhəmiyyətli hissəsinin yayındırılması əhəmiyyətli dərəcədə iqtisadi artım tempinin qarşısını alacaq.

Xaricdən alınmış vəsaitlər hesabına milli mallara tələbat təqdim etməklə, kreditor və zəmin rolunda çıxış etməklə dövlət, istehsal və məşğulluğa müsbət təsir göstərir. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik biznesin dəstəklənməsi sistemi, tənəzzülə məruz ayrı-ayrı rayonların məhsul ixracı və ya istehsalı geniş yayılmışdır, onlara banklar tərəfindən müvafiq proqramlar çərçivəsində təqdim edilən dövlət kreditləri vasitəsilə təminat verilir.

N.E.Zaytsin fikrincə, dövlət kreditinin nəzarət funksiyası, dövlətin fəaliyyəti və büdcə və digər dövlət fondlarının vəziyyəti ilə sıx əlaqəlidir. Nəzarət, dəyərin iki tərəfli hərəkətini əhatə edir, çünki dövlət kredit əməliyyatları, vəsaitlərin ödənilmə qabiliyyəti və geri ödənilməsi prinsipləri əsasında aparılır. Bu əməliyyatların düzgünlüyü və səmərəliliyi üzərində nəzarət, həm maliyyə, həm də kredit səlahiyyətli orqanları tərəfindən həyata keçirilir" (Кондрат Е. Н., 2011: s.241).

II FƏSİL. DÖVLƏT KREDİTİNİN İDARƏ OLUNMASI PROSESİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİ FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Azərbaycan Respublikasında dövlət kreditinin müasir vəziyyətinin təhlili

Dövlət kreditinə tərif versək , bu kredit növü iki yerə ayrılır daxili və xarici kreditə. Daxili kredit də iki yerə ayrılır, dövlətin öz fəaliyyəti üçün istifadə etdiyi və vətəndaşlara verdiyi kredit . Biz bu gün dövlətin kreditlərini hər tərəfli analiz edərkən, hər iki aspektən baxacağıq.

01.01.2019-cu il zamana ölkə kreditləri sazişləri üzrə cəlb olunması nəzərdə tutulan məbləği 12195,1 mln. dollardan ibarət olmuşsa ki, bu da 2020-ci ilin başları ilə nisbətdə 102,2 mln. amerika valyutası və ya 0,83% azdır. (Əlavə 1, cədvəl 2)

01.01.2020-ci il tarixinə imzalanmış müqavilələr əsasında tətbiq edilmiş kreditlər üzrə ölkəmizin kənar ölkə kreditinin ümumi məbləği 8920,1 mln. olmuşdur ki, bu da 1 yanvar 2019-cu il ilə nisbətdə 7,1 milyon dollar çoxdur.

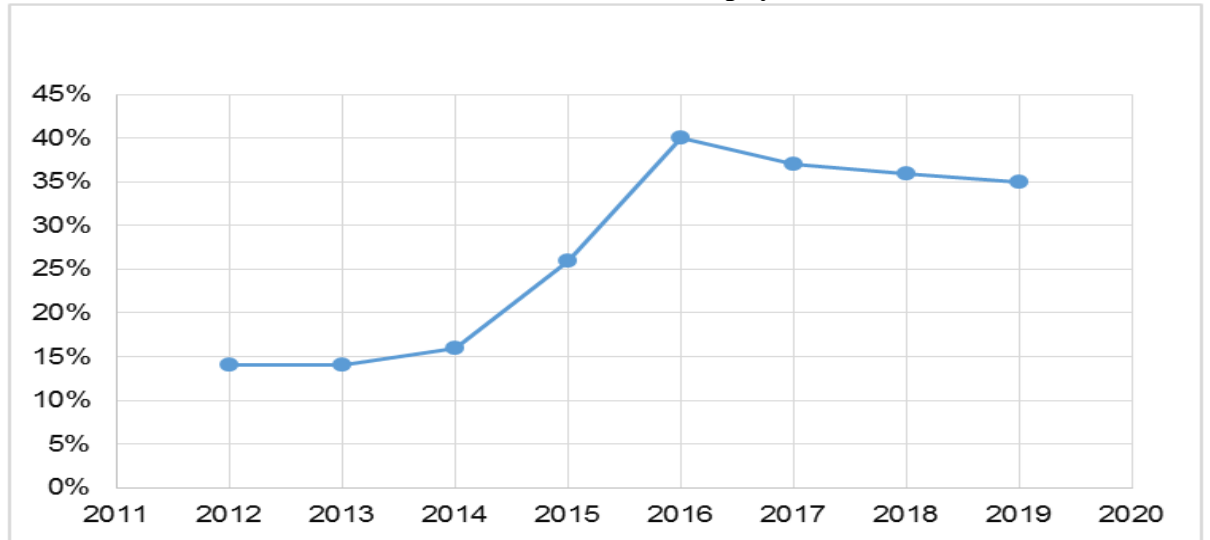
Xarici dövlət kreditinin tərkibi, əsasən, beynəlxalq investorların qiymətli kağızları (3157,9 mln. ABŞ dolları) və digər beynəlxalq maliyyə- kredit təşkilatları üzrə kreditlərdən (5762,1 mln. ABŞ dolları) formalaşdırılmışdır. Bu kreditlər üzrə icraçılar isə, əsasən, bir sıra komitələr, agentliklər və ASC-lər müəyyən edilmişdir.

2019-cu ili tarixinə imzalanmış sazişlər üzrə istifadə edilmiş kreditlərə görə xarici dövlət krediti 2019-cu dan ötrü proqnozlaşdırılmış ÜDM-in 19,0% səviyyəsində gözlənilir, bir şəxs üçün verilən kənar ölkə kreditinin həcmi isə 890,8 ABŞ dolları olmuşdur ki, bu da hazırki ilin başlanğıcına olan müvafiq göstərici ilə nisbətdə 0,47% azdır.

Verilmiş informasiyalara əsasən, faktiki xarici kreditlərin 8109,5 mln. dollar hökumət tərəfindən cəlb edilmiş kreditlər təşkil edir.

2020-ci ilin iyulun birində tarixinə dövlətin daxili krediti 1346,1 mln. AZN olmuşdur ki, bu da hazırki ilin başlanğıcı ilə nisbətə 25,89 mln. aznə ya 2 faiz çoxdur. Vurğulamaq mütləqdir ki, kənar dövlət krediti dövlət istiqrazlarından (xüsusi çəkisi 86,0%), dövlət büdcəsindən xidmət edilən məqsədli dövlət istiqrazlarından (xüsusi çəkisi 2,0%) və daxili dövlət krediti sayılan şərti öhdəliklərdən (xüsusi çəkisi 12,0%) formalaşdırılmışdır.

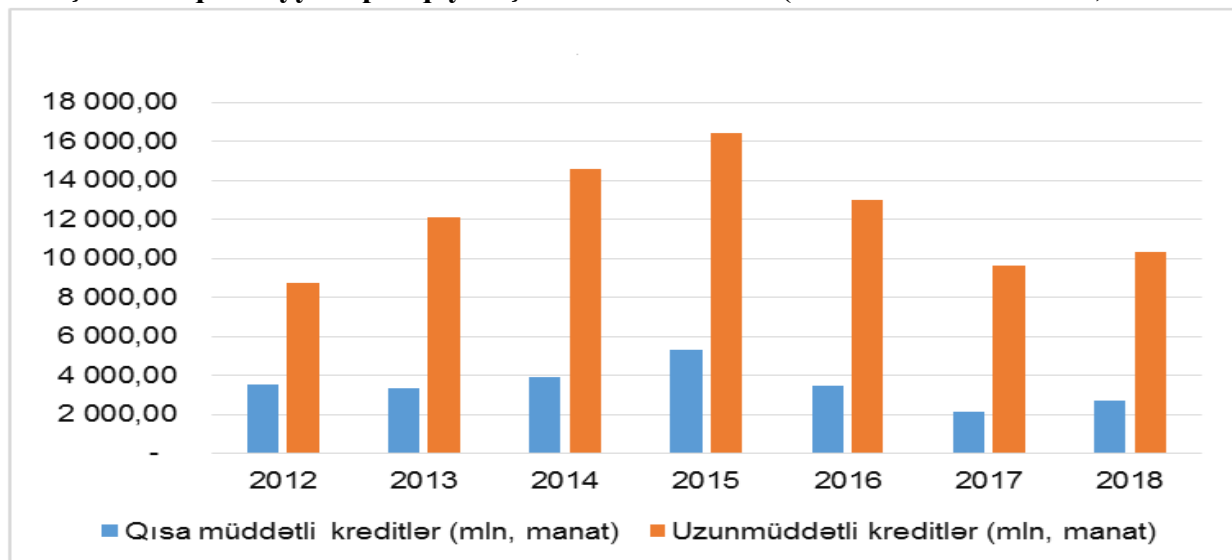
Qrafik 1. Dövlət kreditlərinin ÜDM-da payının dinamikası

Mənbə: E-views programı əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Azərbaycan dövlət borcunun ÜDM-da ən çox payı 2016-cı ildə olub, bu da ki 40%-dir. Buna səbəb iqtisadi krizis olduğunu demək daha düzgün olar, çünki 2016-dən sonra dövlət borcunun ÜDM-da payı azalmışdır, 2014-cü ildən 2015-ci ilə kimi çəkiddə artım mövcuddur, bunu da devalvasiya ilə əlaqələndirə bilərik.

Şəkil 2. İqtisadiyyata pul qoyuluşlarının dinamikası (2012-2018-ci illər üzrə)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi <https://www.stat.gov.az/>

İqtisadiyyata kapital yatırımları imzalanmış sazişə aid olaraq geri vermək, seçilmiş vaxta və komisyona qarşılıqları qarşılamaq şərti ilə, zəmanətlə və ya zəmanətsiz uyğun miqdarda borc təqdim edilən pul formasıdır.

Statistika saytının məlumatlarına əsasən qrafikdən gördüyümüz kimi, iqtisadiyyata qoyulan pul qoyuluşlarının uzunmüddətli və qısamüddətli kreditlər üzrə ən çox olduğu il 2015-ci ildir., 2018-də qısamüddətli kreditlər üzrə 2 milyard 695 milyon manat, uzunmüddətli kreditlər üzrə isə 10 milyard 325 mln azn sayılmışdır. 2017-dən 2018-dək kredit qoyuluşları qısamüddətli kreditlər üzrə 593 milyon manat, uzunmüddətli kreditlər üzrə 669 milyon manat artmışdır. (<https://www.stat.gov.az/>)

Cədvəl 3. Daxili dövlət kreditləri haqqında məlumat

№	Kredit öhdəlikləri	01.01.20 tarixə	01.01.19 tarixinə olan göstəricilərlə fərq	
		mln. manat	mln. manat	%
1	Dövlət istiqraz vərəqələri üzrə kreditin ümumi məbləği	1157,2	96,53	9,1
2	Mərkəzləşdirilmiş kredit resursları üzrə ölkəmizin MB-nın silinmiş əsas kredit məbləğində yerləşdirilmiş 60,8 mln azn miqdarında qiymətli kağızların və ona hesablanmış faizlərin ödənilməsi üzrə	6,1	-6,12	-50,2
3	1992-1996-cı illərdə ölkə defistinin örtülməsi üçün Mərkəzi Bankdan istifadə edilmiş 69,04 milyon manat məbləğində mərkəzləşdirilmiş kredit resursunu qaytarmaq məqsədilə həmin məbləğdə yerləşdirilmiş qiymətli kağızların və buna əməliyyat edilmiş sələmlərin ödənilməsi üzrə	20,7	-6,92	-25,1
4	Daxili dövlət krediti sayılan şərti öhdəliklər	162,1	-57,60	-26,2
5	Cəmi:	1346,1	25,89	2,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablamalar Palatası
http://sai.gov.az/upload/files/2020_REY_pdf

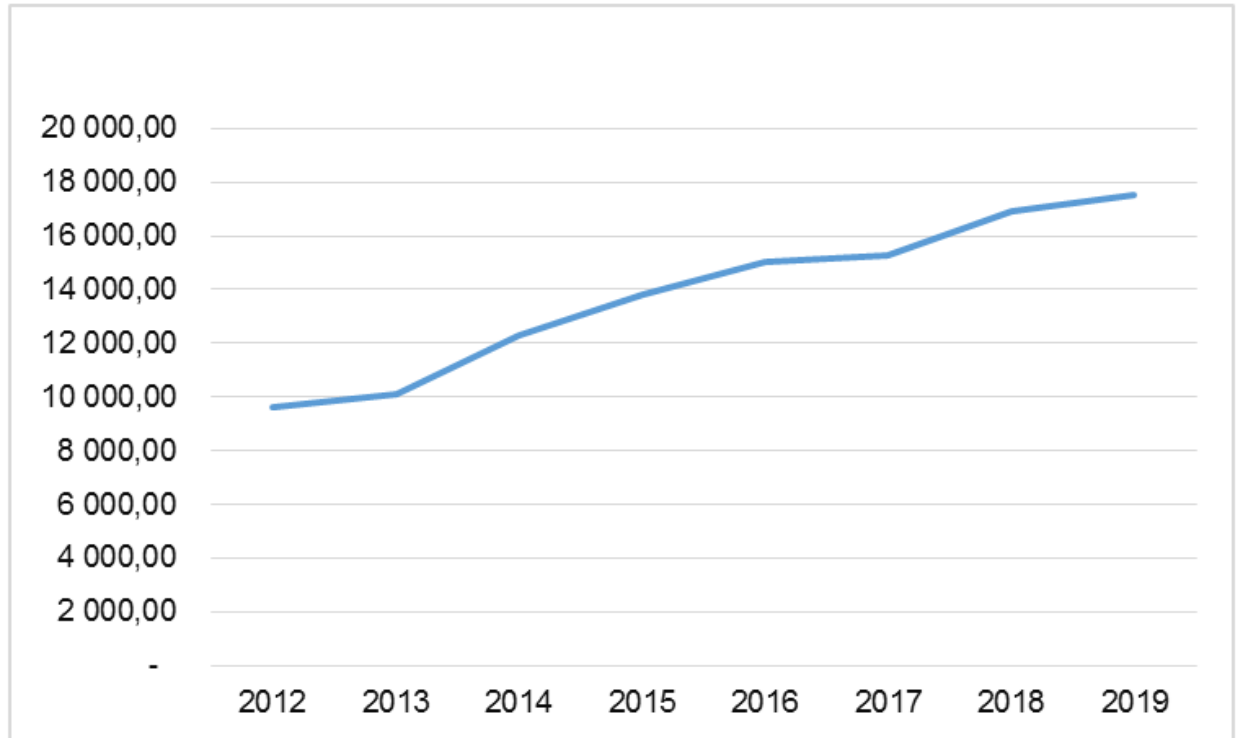
Son nəticədə 01.01.2020-ci il tarixə qiymətli kağızlar üzrə kreditin ümumi məbləği 1291,8 mln. azn (həmçinin 134,5 mln. azn faiz krediti) olmuşdur. 2019-cu il üzrə geriyyə verilmiş istiqrazlar üzrə qaytarılmış faiz dəyəri isə 45,1 mln azn olmuşdur.

2019-cu il üzrə bir istiqrazın normal qiyməti 100,0 manat olaraq ölkə kiçikzamanlı kağızların 3.000.000,0 ədəd ümumi məbləği 300.000.000,0 manat və dövlət normal zamanlı kağızların 4.000.000,0 ədəd ümumi məbləği 400.000.000,0 manat qəbul etmişdir.

MBM-in informasiyasına əsasən 2019-cu ildən ötrü MN istiqamətindən qoyulmuş ölkə kağızları üzrə girişlər ümumilikdə 324,8 mln azn dəyərində, həmçinin 140,0 mln azn Ölkə azzamnlı İstiqrazlardan və 184,8 mln azn məbləğində ölkə normalzamanlı İstiqrazlardan ibarət edilmişdir. Ölkə azzamanlı kağızların aznle yüz faizi (140,0 mln. azn) 1 illik zamana qoyulmuşdur. Ölkə

normalzamanlı İstiqrazların azn-lə (184,8 mln. azn) 54,24 faizi (100,2 mln. manat) 2 illik və 45,76 faizi (84,6 mln. azn) 3 illik vaxta qoyulmuşdur.

Qrafik 2. Daxili dövlət kreditlərinin artım dinamikası 2012-2019-cu illər üzrə

Mənbə: E-views programı əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Azərbaycan dövlət daxili kreditlərinə nəzər yetirsək xaricdən maliyyələşmə üçün cəlb edilən dövlət kreditləri ildən-ilə artır. Belə ki, 2012-ci ildən 2019-cu ilə kimi dövlət borcu 82% artaraq 16 milyard maantı atlayıb. 2018-ci ildən 2019-cu ilə kimi isə dövlət borcunda 3% artım mövcuddur.

Devalvasiya dövründə dövlət 1 mld 200 mln azn artsa da, ən çox artımın 2013-2014 arasında olduğunu demək olar, belə ki həmin illər arasında dövlət borcu 22% artıb.

Daxili dövlət kreditlərin həcmnin ilbəil artımı, xarici dövlət kreditləri yavaşca düşməsi ilə nəzarət edilməsinə rəğmən artıq faiz xərclənmələrinin çoxalmasına gətirir ki, bu da il içərisində artıq kreditləşmənin həcmindən çoxdur.

Başqa istiqamətdən, emissiya olunmuş ölkə kağızlarının yatırımcılarına diqqət etdikdə ölkə kağızlarının təxminən əlli faizi funksional işdən ötrü Ölkə büdcəsindən pul əldə edən qurumlarda və bir şirkətdə toplanmışdır. Onların hamısı isə şəxsi sırasında alış-veriş məntəqəsində yatırımcı şəxslənməsinin limitli olduğuna, təzə fiskal ləvazimatların mövcudsuzluğuna, yenidən alış-verişin tamailə yaradılmamasına söyləməyə əsas təqdim etmişdir. Digər isimlə dəyərli vərəqlər alış-verişinin əhatəli yatırımcı sxeminə sahib olmaması qabaqki kreditlərin qatanması niyyətiylə reallaşan təzə kreditləşmə prosedurnun yavaşca qəlizləşməsinə və ya faiz çoxalmasına səbəb ola bilər.

2.2. Dövlət kreditinin səmərəli idarə edilməsində dövlət büdcəsinin rolunun analizi

Dövlət kreditinin səmərəli idarə edilməsinin müasir modelinin qurulmasında dövlət büdcəsi layihəsi mühüm rola malikdir., ölkə kredit və öhdəliklərinə yardımıyla əlaqədar xərcləmələr 2020-ci ilin ölkə ehtiyatı layihəsində 1828,2 mln azn dəyərində diqqətdə tutulmuşdur. Həmin məbləğ 2020-ci il ölkə ehtiyatının qazanclarının təqribən 7,6%-ni, xərclərinin isə 6,8%-ni təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır (Cədvəl).

2020-ci ilin ehtimal dərəcəsi ilə nisbətdə 2019-cu il aid ölkə kredit və öhdəliklərinə xidmətlər bağlı xərclər 506,6 mln azn az nəzərdə tutulmuşdur. 2021-də daxili kredit xidmət xərci 22,8% (39,4 mln azn), kənar kreditlərə xidmət xərci 21,6% (467,2 mln azn) azalma ilə proqnozlaşdırılmışdır.

2020 də xarici dövlət krediti üzrə ödənişlər 1695,0 mln azn dəyərində ehtimal olunmuşdur ki, bu da ölkə kreditləri ilə əlaqədar xərcləmələrin ümumi məbləğinin 92,7%-inə, ölkə büdcəsi qazanclarının 7,0%-inə, ölkə büdcəsi xərcləmələrinin 6,3%-inə bərabərdir.

Cədvəl 4. Dövlət büdcəsində dövlət kredit və öhdəliklərinə qulluğu ilə əlaqədar xərcləmələrin tərkibi, milyon manatla

Dövlət kreditləri və öhdəliklərinə xidmət edilməsi ilə bağlı xərclərin tərkibi	2020-cu ilin Ölkə büdcəsinin proyeksi	2019-cu ilin müvafiq Nəticələri ilə nisbətə fərq	
	Min. manat	Min. manat	%-lə
Daxili dövlət krediti üzrə	133,2	-39,4	-22,8
faiz ödənişləri	120,2	-34,4	-22,3
əsas krediti üzrə ödənişlər	13,0	-5,0	-27,8
Xarici dövlət krediti üzrə	1 695,0	-467,2	-21,6
faiz ödənişləri	517,9	-83,9	-13,9
əsas krediti üzrə ödənişlər	1 177,1	-383,3	-24,6
Cəmi	1 828,2	-506,6	-21,7

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablamalar Palatası
http://sai.gov.az/upload/files/2020_REY_pdf

Xarici dövlət krediti üzrə ödənişlər 2018 də 2132,4 mln azn (həmin ilin dövlət kreditləri ilə bağlı xərclərdə xüsusi çəkisi 91,3%) məbləğində, 2019-cu ilə isə 2162,2 mln azn (həmin ilin dövlət kreditləri ilə bağlı xərclərdə xüsusi çəkisi 92,6%) məbləğində olmuşdur.

Ölkə büdcəsinin proyeksi üzrə təqdim edilən məlumatlara əsasən, 2020-ci ilin birinci rübündə xarici dövlət krediti üzrə ödənişlərin 517,9 mln azn məbləğini (xüsusi çəkisi 30,6%) faiz ödənişləri, 1177,1 mln azn məbləğini (xüsusi çəkisi 69,4%) əsas kredit üzrə ödənişlər olmuşdur.

2019-cu ilin ölkə büdcəsi üzrə xarici dövlət krediti üzrə proqnozlaşdırılmış ödənişlərin ümumi məbləğində faiz ödənişləri 601,8 mln azn (xüsusi çəkisi 27,8%), əsas kredit üzrə ödənişlər isə 1560,4 mln azn (xüsusi çəkisi 72,2%) nəzərdə tutulmuşdur.

Cədvəl 5. Xarici dövlət kreditləri üzrə ödənişlərin ödəniş növləri üzrə 2019-ci və 2020-cu illərdə proqnozlaşdırılan strukturu, min manatla

№	İllər	Faiz ödənişləri		Əsas kredit üzrə ödənişlər		Cəmi	
		məbləğ	xüsusi çəkisi, %	məbləğ	xüsusi çəkisi, %	məbləğ	%
1	2019-cu il proqnoz	601819,1	27,8	1560351,9	72,2	2162171,0	100,0
2	2020-ci il proqnoz	517885,6	30,6	1177127,3	69,4	1695012,9	100,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablamalar Palatası

http://sai.gov.az/upload/files/2020_REY_pdf

Xarici dövlət kreditlərinə xidmət xərclərinin bölgüsünə nəzər salsaq, söyləmək olmalıdır ki, cari ildə nəzərdə tutulmuş məbləğin azalması və kredit vəsaitlərinin istifadəsi üzrə gözlənilən icranın aşağı səviyyəsi əsasən xarici dövlət kreditlərinin xidmət xərcinin həm əsas kredit üzrə, həm də faiz ödənişinə təsir etmişdir (əsas kredit xərcləri üzrə 383,3 mln azn, faiz xərcləri isə müvafiq olaraq - 83,9 mln azn).

Təqdim olunan sənədlərə əsasən, xarici dövlət kreditlərinə xidmət xərcləri əsasən faiz öhdəlikləri stabil faiz göstəricisi ilə gətirilmiş kreditlər üzrə hazırki ilin axırına ehtimal edilən qalıq kredit məbləği, növbəti il ərzində həyata keçiriləcək əsas kredit ödənişləri və gözlənilən istifadə nəzərə alınmaqla, müqavilədə müəyyənlanmış formada və faiz göstəricisi ilə hesablanmışdır. Dəyişən faiz göstəricisi ilə gətirilən kreditlər üzrə hesablanma qaydası eyni qayda ilə aparılmış, bu zaman LIBOR və EURİBOR faiz dərəcələri üzrə müvafiq proqnozlaşdırmalar aparılmışdır. Bu proqnozlar əsasən büdcənin tərtib olunması dövründə sözügedən istinad faiz dərəcələri üzrə mövcud və proqnoz edilən göstəricilər əsasında ehtiyat yanaşma ilə formalaşmışdır.

Hökumət tərəfindən beynəlxalq maliyyə-kredit qurumlarından birbaşa cəlb edilmiş kreditlər üzrə xidmət xərclərinə mövcud kreditlərə və cari ildə imzalanması nəzərdə tutulan kreditlərə xidmət xərcləri daxildir.

Xarici dövlət kreditlərinə xidmət xərclərinə hökumət tərəfindən emissiya edilmiş ilk suveren xarici valyutalı qiymətli kağızlar və Azərbaycan Beynəlxalq Bank ASC-nin sağlamaşdırılması üzrə emissiya edilmiş qiymətli kağızlar üzrə ödənişlər daxil edilmişdir. Vurgulanmalıdır ki, xarici dövlət kreditlərinə xidmətlə əlaqədar 2019-cu ilin 6 ayı ərzində dövlət büdcəsindən 418,8 milyon ABŞ dolları, o cümlədən əsas kredit üzrə 274,0 milyon ABŞ dolları və faizlər üzrə isə 144,8 milyon ABŞ dolları xərc edilmişdir.

Daxili ölkə kreditləri üzrə ödəmələr 2020-ci il üçün 133,2 mln azn dəyərində diqqətdə saxlanılmışdır ki, bu, dövlət kreditinə xidmətlə bağlı xərclərin ümumi məbləğinin 7,3%-nə, ölkə büdcəsi qazanclarının 0,6%-nə, ölkə büdcəsi xərcləmələrinin 0,5%-nə bərabərdir. Həmin ödənişlər üzrə icra 2018-ci ildə 103,2 mln azn (dövlət kreditləri ilə əlaqədar xərcləmələrin ümumi məbləğində xüsusi çəkisi 4,4%) təşkil etmiş, 2019-cu ilə 172,6 mln azn (dövlət dövlət kreditləri ilə bağlı xərclərin ümumi məbləğində xüsusi çəkisi 7,4%) məbləğində proqnozlaşdırılmışdır.

2020-ci ilin ölkə büdcəsinin proyektı üzrə iç ölkə dövlət kreditləri üzrə ödəmələr 133,2 mln azn dəyərində, digər ifadəylə 2019-cu ilin müvafiq proqnoz göstəricisindən 39,4 mln azn və ya 22,8% az olmaqla proqnozlaşdırılmışdır.

Yaranma mənbəyi ilə iç ölkə krediti üzrə ödənişlər dövlət istiqrazlarının yerləşdirilməsi, Mərkəzi Bankdan alınmış kreditlər və digər kreditlər üzrə xərclərdən ibarətdir.

Veriilmiş informasiyalara uyğun daxili dövlət krediti üzrə xidmət xərclərində əhəmiyyətli azalma özünü həm faiz krediti, həm də əsas kredit ödənişlərində büruzə verir. 2021-ci il ölkə büdcəsinin proyektində daxili dövlət kredit üzrə faiz ödənişləri 2020-ci ilin müəyyən proqnoz göstəricisindən 34,4 mln azn və ya 22,3% az, əsas kredit üzrə ödənişlər isə 5,0 mln azn və ya 27,8% az olmaqla proqnozlaşdırılmışdır.

Cədvəl 6. Daxili dövlət kreditləri üzrə ödənişlərin ödəniş növləri üzrə 2020-ci və 2021-ci illərdə proqnozlaşdırılan strukturu, min manat və %-lə

İllər	Faiz ödənişləri		Əsas kredit üzrə ödənişlər		Cəmi	
	məbləğ	xüsusi çəkisi, %	məbləğ	xüsusi çəkisi, %	məbləğ	%
2020-ci il proqnoz	154614,8	89,6	18002,0	10,4	172616,8	100,0
2021-ci il proqnoz	120151,3	90,2	12997,0	9,8	133148,3	100,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablamalar Palatası

http://sai.gov.az/upload/files/2020_REY_pdf

Verilmiş informasiyalara əsasən, MN istiqamətindən emissiya olunmuş və qoyulmuş ölkə kağızları üçün 2020-ci ilin ölkə büdcəsində 120,0 mln azn miqdarında faiz borcu üzrə xərcləmələr ehtimal olunmuşdur ki, bu da 2017-ci ildə, 2018-ci ildə və hazırki ildə qoyulmuş və bərabər vaxtda 2020-ci ildə qoyulması diqqətdə saxlanılan ölkə kağızları üzrə qarşılanaacaq faiz borcunun təhtimal 110,0-115,0 mln azn olması ilə bağlılığı, artıq dəyərin isə rezervt material kimi dəyərləndirilməsini şərtləndirmişdir.

Nəticə etibarı ilə aparılmış təhlillərə əsasən qeyd etmək olar ki, daxili dövlət kreditləri üzrə xidmət xərclərində ehtiyatlı yanaşma prinsipi əsas götürülmüşdür. Belə ki, daxili dövlət kreditinə xidmət xərclərinin açıqlamasında əsas borc üzrə ödənişlərdə yalnız Mərkəzi Bankdan alınmış kreditlər üzrə (ödəniş qrafikinə əsasən) ödənişlər 13,0 milyon manat təşkil etmişdir.

Aparılmış təhlillər onu söyləməyə söztəqdim edir ki, 01.01.2019-cu il tarixə ölkə qiymətli kağızları üzrə mövcud portfelin böyük əksəriyyəti 2017-ci və 2018-ci ildən emissiya edilmiş istiqrazlar üzrə yaranmışdır ki, həmin dövrdə də istiqrazlar üzrə ortalama bazar faizi dərəcələri 13-15% təşkil etmişdir.

Beləliklə, daxili dövlət kreditləri üzrə dövlət zəmanətlərinin verilməsinin minimuma endirilməsi və dövlət zəmanətli emissiya edilmiş kredit öhdəliklərinin qiymətləndirilməsinin və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi, kredit yükünün idarə olunması üçün innovativ alətlərdən istifadə olunması məqsədə müvafiqdir.

Ölkə büdcəsinin proyektində 2020-ci il üçün Ölkəmizin iç ölkə kreditlərinin üst sərhədi 400,0 mln azn, kənar dövlət borclarının üst limiti 1000,0 mln azn müəyyənlanmışdır.

Cədvəl 7. 2018-20120-ci illər üzrə daxili və xarici dövlət kreditlərinin limitlərinin yuxarı hədləri, milyon manatla

№	Göstəricilər	2018	2019			2020		
		məbləğ	məbləğ	fərq	dəyişmə faizi	məbləğ	fərq	dəyişmə faizi
1	Daxili borclanma limiti	700	500	-200	-28,6	400	-100	-20
2	Xarici borclanma limiti	2150	1000	-1150	-53,5	1000	0	0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablamalar Palatası
http://sai.gov.az/upload/files/2020_REY_pdf

2020-ci il üçün proqnozlaşdırılan daxili və xarici dövlət kreditlərinin limitinin yuxarı həddinin əvvəlki illərin təsdiq olunmuş göstəriciləri ilə müqayisəsindən görünür.

Bütün bunlar isə öz növbəsində 2018-ci ildə qəbul edilmiş AR dövlət borcunun idarə olunmasına dair orta və uzun müddət üçün Strategiya”nın tələblərinə uyğun olaraq dayanıqlı və idarə olunan dövlət krediti səviyyəsini qorumaq məqsədilə dövlət zəmanətilə alınmış kreditlərin mövcud vəziyyətinin və onlara xidmət edilməsinin mütəmadi olaraq təhlilinin aparılmasını vacibliyini əsaslandırır.(AR-da ölkə borcunun idarçiliyinə aid normal və geniş zaman üçün Strategiyanın təsdiqlənməsi barədə ölkəmizin Prezidentinin Sərəncamı Bakı şəhəri, 24 avqust 2018-ci il № 424). Belə ki, təkrar bazarın inkişaf etdirilməsinin, gözlənilən risklərin proqnozlaşdırılması və risklərin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsinin, həmçinin dövlət kreditlərinin üzrə avadanlıqların və müşahidə mexanizmlərinin gücləndirilməsinin aktuallığının saxlamasını bir daha söyləməyə əsas gətirir.

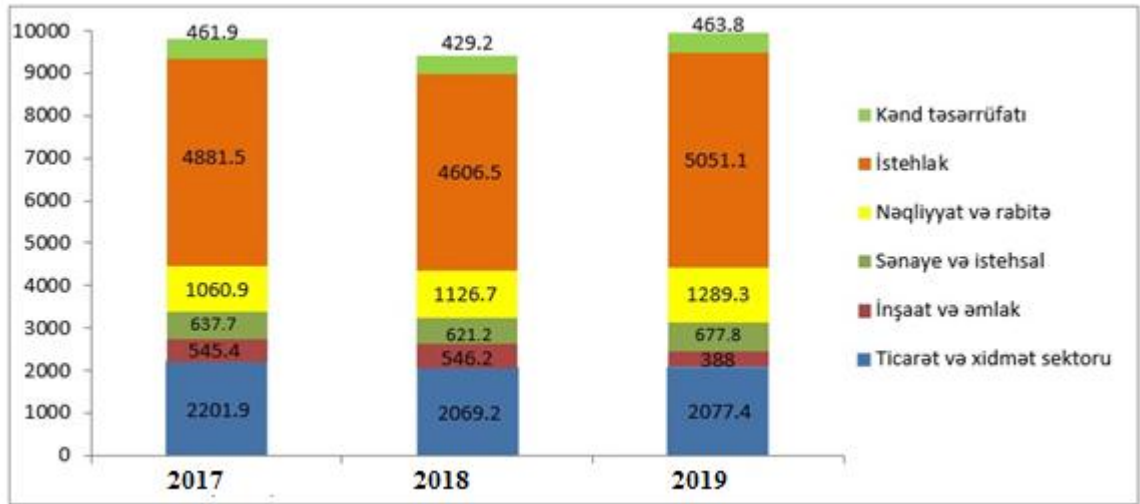
2.3. Dövlət kreditinin idarə olunması prosesində maliyyə institutlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi

Mərkəzi Bankın fəaliyyəti: Kredit qoyuluşunun artımı özəl bankların, xüsusilə də yerli kapitalla malik özəl bankların sayına olub. Ölkə malını təmsil aparan ölkəmizin BB-1 və Azər-Türk Bankın birlikdə kredit qoymasının miqdarı hazırda ilin yanvar-sentyabr zamanlarında üç faizi azaldaraq 1916,2 milyondan 1858,8 miyona salınıb. Bu zamanda dövlət olmayan bankların kreditləşməsi 6,6 faiz çoxalaraq 9421,4 milyondan 10042,6 milyona yaxınlaşıb. Çoxalmanın əsas dayaqcısı dövlətli kapitalla sahib qeyri-dövlət banklar sayılıb. Qeyri-dövlət bankların kredit qoyulması bu zamanda 621,2 milyon, 100 faiz kənar hesablı bankların kredit qoyulması 25,9 milyona çoxalıb, Kapitalında kənar kapitalın bölümü 100 faizdən aşağı sayılan başqa qeyri-dövlət bankların kredit qoyulması isə 53 milyon düşüb. (www.cbar.az Ölkəmizin MB, Statistik bülleten, N:09 (222), 09/2018)

Banklardan müqayisəli bank sayılmayan kredit qurumlarının (BOKT) iqtisadiyyatı fiskallaşdırması düşməkdə irəliləyib. 2019-cu ildə BOKT-ların kredit qoyuluşu 4,7 % azalaraq 431,2 mln AZN-dan 402,4 mln AZN-a düşüb. Bu, 2013-cü ildən sonra minimum həddir.

Kredit qoyuluşunun sahələr üzrə təhlilindən məlum olur ki, 2019-ci ildə tikinti və əmlak sahəsi çıxmaq şərtilə başqa sahələrdə artım müşahidə edilib. Hesabat ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində ticarət və xidmət sahəsi üzrə kreditləşmə 0,5 %, sənaye və istehsal sahəsi üzrə 9,2 %, nəqliyyat və rabitə sahəsi üzrə 14,5 %, KT və emal sahəsi üzrə 8,2 %, istehlak kreditləşməsi üzrə 9,6 % artım müşahidə edilib. Bu dövrdə tikinti və əmlak sahəsi üzrə 28 % azalma olub.

Şəkil 3. Kredit qoyuluşlarının sahələr üzrə dinamikası, milyon AZN

Mənbə: <https://www.cbar.az/> Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankın məlumatları əsasında hazırlanıb.

Onların hissəsinin 2014-cü ildən start verərək düşməsi halı axır vaxtlar təzədən çoxalmaqla əvəzlənməyə start verib. İlin başlanğıcı ilə nisbətdə toplam kreditlərdə alış kreditlərinin hissəsi 38,2 %-dən 41,2 %-ə qalxıb. Bu zamanda alış-veriş və qulluq sahəsinin hissəsi 17,5 %-dən 16,8 %-ə, tikinti və mal hissəsinin bölməsi 4,6 faizdən 3,2 faizə enib. Kənd təsərrüfatı sektorunun payı 3,8 %-dən 3,9 %-ə, sənaye və istehsal sahəsinin xüsusi payı 5,4 %-dən 5,6 %-ə, nəqliyyat və rabitə sahəsinin xüsusi payı 9,7 %-dən 10,6%-a qalxıb.(www.cbar.az AMB, Statistik bülleten, N:09 (222), 09/2018)

Kreditlərin pul quruluşu nümayiş etdirir ki, kənar vəsaitdən müqayisəli milli manatda kredit qoyulmasında çoxalma görülüb. Milli valyutada kredit qoyuluşu 2019-cu ildə 8,7% artaraq 7567,2 mln AZN olub. Yenə də, manat kreditlərin həcmi 2011-ci ildən etibarən ən aşağı həddə olub. Xarici valyutada olan kreditlərin tutumu isə bu müddətdə 1,2% azalaraq 4745,2 mln AZN düşüb.(www.cbar.az AMB, Statistik bülleten, N:09 (222), 09/2018)

Kreditlərin vaxtına çatdıqda, banklar azzamanlı kreditləşməyə daha artıq çoxluq təqdim ediblər. Mövcud ilin yanvar-sentyabr aylarında pul vahidi quruluşundan asılı olmadan qısamüddətli kreditlərin miqdarı 17,3 %, çox

zamanlı kreditlərin həcmi isə ümumilikdə 1,9 % artıb. Ölkədaxili pul vahidimizdə qısa (24,8%) və uzunmüddətli (5,9%) kreditlərdə artım olub. Xarici valyuta üzrə isə qısamüddətli qoyuluş artsa da (9,9%), uzunmüddətli kreditləşmə azalıb (4,4%). (www.cbar.az AMB, Statistik bülleten, N:09 (222), 09/2018)

Regionların kreditləşməsində zəif də olsa artım olub. 2019-cu il ərzində regionlara yönəldilən kreditlər həcmi və payında artım qeydə alınıb. Bölgələrdə kreditləşmə 14,4 daiz çoxaldığı zamanda mərkəz şəhərimizdə çoxalmaqda 2,6 faiz olub. Bu çoxalma sonunda ümumi kreditlərdə bölgələrin hissəsi 16,9 faiz-dən 18,5 faizə qayıb. Bu cür çoxalmağa baxmayaraq Bakı paytaxtının ümumi kreditləşməsində dəqiq yüksək fərqi (81,5 faiz) saxlaya bilib.

Qrafik 3. Əmanətlərin regionlar üzrə həcmi və faiz dərəcəsi, milyon AZN

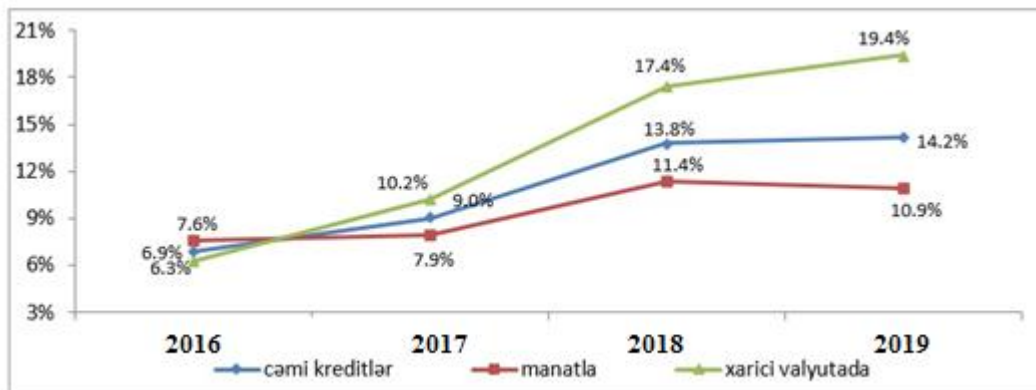
Mənbə: <https://www.cbar.az/> Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankın məlumatları əsasında hazırlanıb.

Milli pul vahidimizdə mövcud kreditlərin dövlət üzrə faiz göstəricisi 14,2 faiz mövcud olması vəziyyətində bu limit Bakıda daha az – 12 faizdir. Bölgələrdə isə (Naxçıvan MR istisnadır) manat kreditləri üçün illik faiz dərəcəsi 16-25% civarında dəyişir. Misal üçün, Aran iqtisadi rayonunda orta illik faiz dərəcəsi 23,4 %, Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə 26,4%-ə çatır. Bölgələrdə kreditlərin il

faiz göstəricisinin Bakı ilə nisbətdə üstün olması vəziyyətində sifarişçilər paytaxtdan kredit almağa meyl edirlər. Buna görə də paytaxtın ümumi kreditləşməsində hissəsi illər nəzərən 80-85 faiz aralığında dəyişmə uğrayır. Ən az faiz göstəricisi Naxçıvanda (9,3%) mövcud halda onun ümumi kreditləşməsində payı aşağıdır (0,9%). (Diaqram 10)

Bankların dövlət siyasətini fiskallaşdırmaq istəyini düşürən zaman əvvəlki kreditlər çoxalmağa dayanmayıb. MB-ın rəsmi informasiyasına görə, toplam kreditlərdə çətinlikli kreditlərin hissəsi hazırki ilin doqquz ayı vaxtından 13,8 faizdən 14,2 faizə qalxıb. Zamanı ötmüş kreditlərin miqdarı yanvar-sentyabr zamanında 122 milyon və ya 7,5 faiz çoxalaraq 1626,7 milyondan 1748,7 milyona qalxıb. Artımın 31%-i milli, 69%-i xarici valyutanın payına düşüb.

Qrafik 4. Vaxtı keçmiş kreditlərin payı (2016-2019)

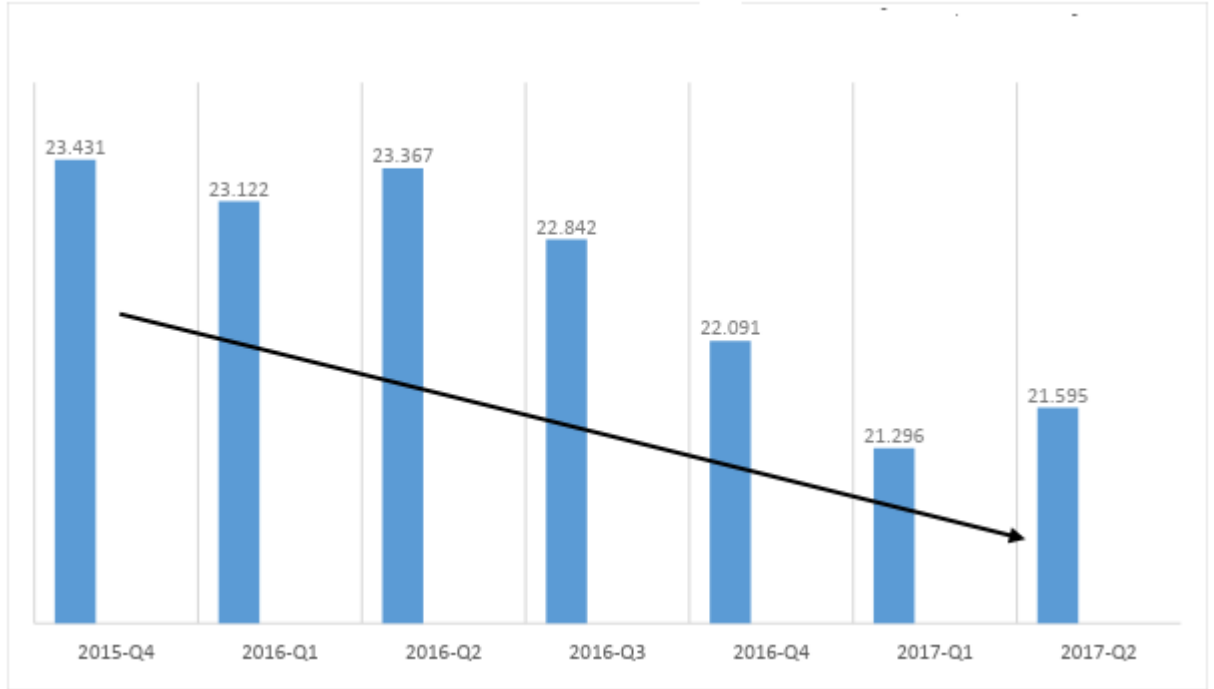

Mənbə: <https://www.cbar.az/> Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankın məlumatları əsasında hazırlanıb.

Çətin məsələli kreditlərin çoxalması ən çox kənar pul vahidində olan kreditlər sayına yaranıb. Bizim öül vahidimiz üzrə çətin məsələli kreditlərin miqdarı 37,9 milyon çoxalsa da manat kreditlərində hissəsi 11,4 faizdən 10,9 faizə enib. Kənar pul vahidi üzrə zamanı ötmüş kreditlərinin miqdarı 84 milyon manat çoxalıb və bununla da hissəsi 17,8 faizdən 19,4 faizə qalxıb. Problemlı kreditlərin əsas hissəsi uzunmüddətli kreditlərin payına (79,5%) düşür. Nəticə zamanında azzamanlı

kreditlər üzrə vaxtında ödəməmələr 11 faiz, çox zamanlı kreditlərdə isə 6,6 faiz çoxalıb.

Şəkil 4. Devalivasiyadan sonra depozitlərin həcmi (mln. AZN)

Mənbə: <https://www.cbar.az/> Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankın məlumatları əsasında hazırlanıb.

Qrafiklərdəndə görüldüyü devalivasiyadan sonra banklarda olan kredit portfelində illik azalma 7.2 %, depozit hesablarında isə illik azalma 1.4% olmuşdur. Dövlətimizdəki iqtisadi problemlərin artıq effekt verdiyi bölmələrdən biri də yalnız banklardakı çox çətin sayılan kreditlərdir. Yəni ki, 2014-ci ilin axırında 5.3 faiz sayılan çətin olan kredit miqdarı 2017-ci ilin 2-ci hissəsində 14.1 faizə kimi qalxmışdır.

Çətin məsələli kreditlərin çoxalmasıyla bağlı bank bölməsində beynəlxalq praktika diqqətə götürülərək onların tapılması yönündə hüquqi ehtiyatın qurulması niyyətiylə bir çox sərt addımlar edilmişdir. MB-ın təqdim etdiyi informasiyalara əsasən söyləyərik ki, indi çətin sayılan kreditlərin miqdarı 1.6 mln. manat hesab olunur ki bu da onların 14 faizindən ibarətdir. Lakin iqtisadi cəhətdən

inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatlarına nəzər salsaq bu göstəricinin 3-5% intervalında hərəkət etdiyini görə bilərik. Onların sayma miqdarına görə diqqət etdiyimiz vaxt isə görürük ki, o vətəndaşların miqdarı 2.5 mln dur ki, bu da dövlətdə hər ailə üzvündə ən aşağı 1 vətəndaşın çəyin məsələli kreditinin mövcudluğunu söyləməyə əsas gətirir. İndi onların çıxış yolu yönündə bir çox fəaliyyətlər reallaşdırılır ki, bu bölmədə də beynəlxalq praktikada tətbiq edilmiş bir çox üsullardan yararlanılır.

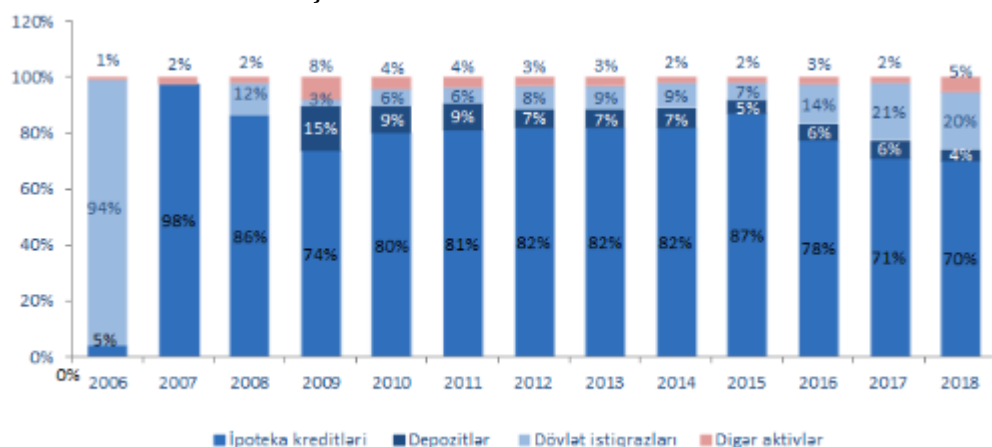
Azərbaycan Respublikasının İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu (İKZF):

Ölkəmizin İKZF fəal hissələrini bir il içərisində toplam aktivləri 33 faiz çoxalaraq **1 milyard 276,58 milyonu** keçib.

2019-cu ildə, 2018-ci ilin əvvəli ilə müqayisədə sonunda 318,2 mln artıb. Cəmi aktivlərin də **895,27 mln. manatını** ipoteka kreditləri təşkil edir. Söyləyək ki, onların hissəsi keçən ilin müəyyən zamanında 683,69 mln. manatdan ibarət idisə, bu da 12 aylıq portfeldə 211,58 mln. manat çoxalmanın mövcudluğunu göstərməkdədir.

Aktivlərin **260,55 mln. manatı** ödəniş tarixinədək saxlanılan investisiyalar portfelidir.

Şəkil 5. Aktivlərin sturukturı

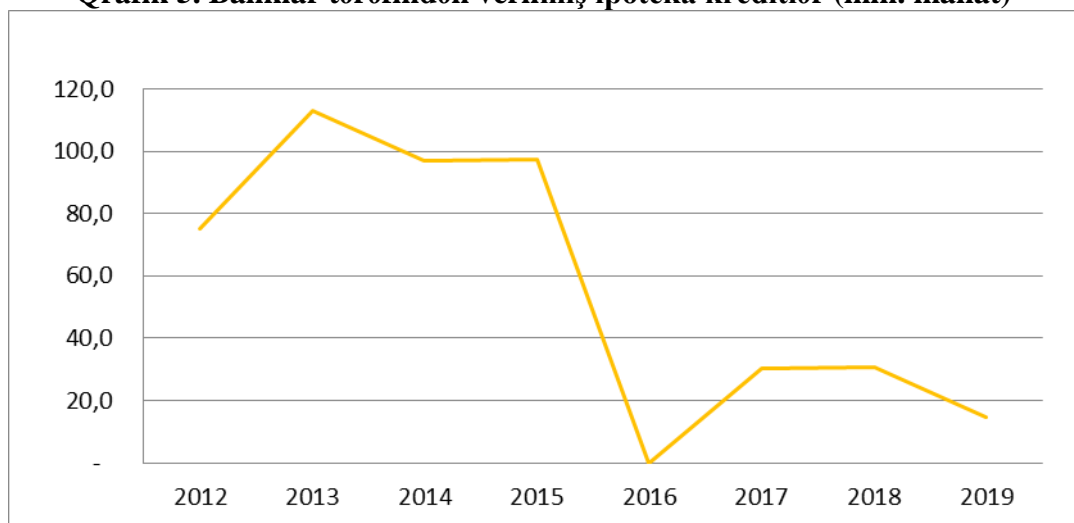

Mənbə: <https://banker.az/ipoteka-v%C9%99-kredit-z%C9%99man%C9%99t-fondunun-aktivl%C9%99ri-1-milyardi-otub-rekord/>

Göstərilmiş diaqramda nümayiş etdirildiyi kimi axır dörd il içərisində İpoteka Kreditləri Portfelinin toplam hissəsi 87 faizdən 70 faizə kimi enib. Toplam fal hissəsindəki isə Dəyərli istiqrazların hissəsi 9 faizindən 20 faizə kimi çoxalıb.

Bu da fondun son 4 ildə qiymətli kağızlar bazarına xüsusi diqqətin yaradılması deməkdir. Axır zamanlarda İKZF-in ölkə qiymətli kağızlarını daha iri miqdarda BFB-da satışa buraxdığını görürük.

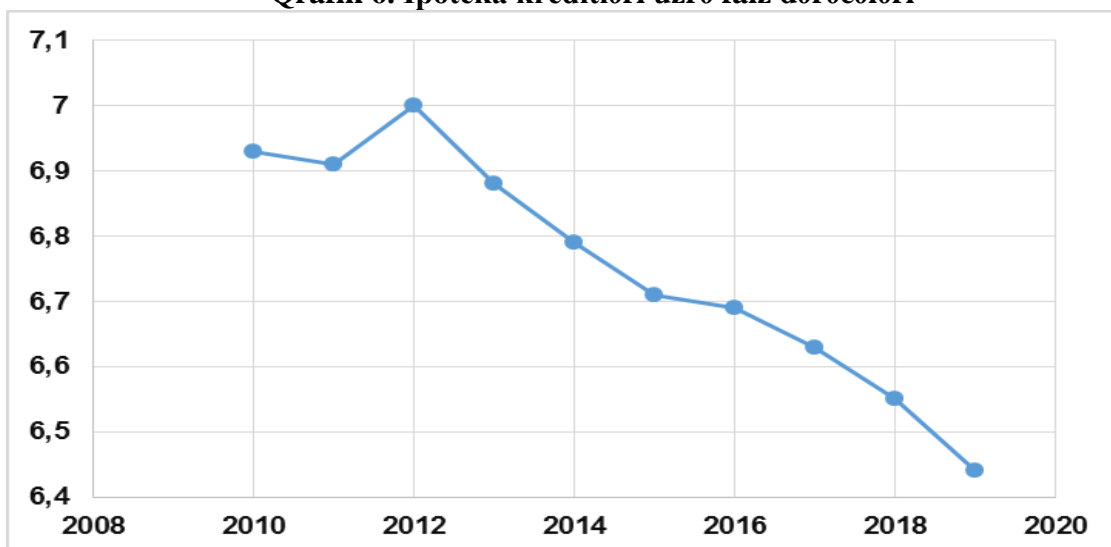
Qrafik 5. Banklar tərəfindən verilmiş ipoteka kreditlər (mln. manat)

Mənbə: <https://www.cbar.az/> Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankın məlumatları əsasında hazırlanıb.

Banklar tərəfindən verilmiş ipotekə kreditlərinə nəzər salsaq, Banklar tərəfindən ən çox ipotekə krediti 113 mln azn olub ki, o da 2013-cü ilə təsadüf edir. 2016-cı ildə devalvasiya prosesi ilə bağlı ipotekə kredit verilməsə də, sonra bir az da düzəlmişdir. 2018-ci ildən 2019-cu ilə təqdim edilmiş kreditin həcmi 51% azalmışdır. 2012-ci ildən 2019-cu ilə kimi isə 81% azalma mövcuddur.

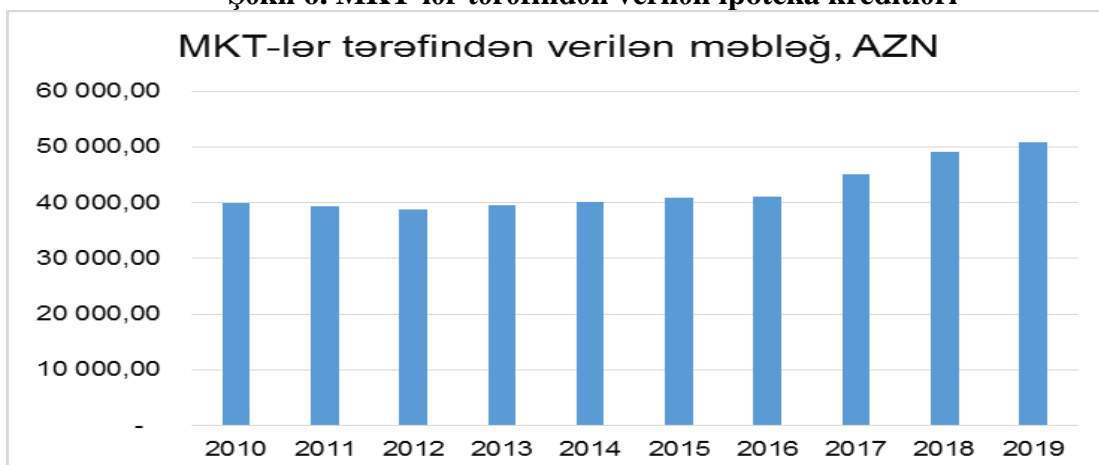
Qrafik 6. İpoteka kreditləri üzrə faiz dərəcələri

Mənbə: <https://www.cbar.az/> Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankın məlumatları əsasında hazırlanıb.

İpoteka krediti üzrə faiz dərəcələrinə nəzər salsaq görərik ki, faiz dərəcələri 2010-cu ildən bu yana getdikcə azalır. Əslində bunu verilmiş kreditlərin az olması ilə də əlaqələndirmək olar. Belə ki, 2010-cu ildə 6.93% olan faiz dərəcəsi sonra 6.44%-ə düşmüşdür. 2012-ci ildə 7%-ə kimi yüksəlsə də sonra azalmağa davam edir.

Şəkil 6. MKT-lər tərəfindən verilən ipoteka kreditləri

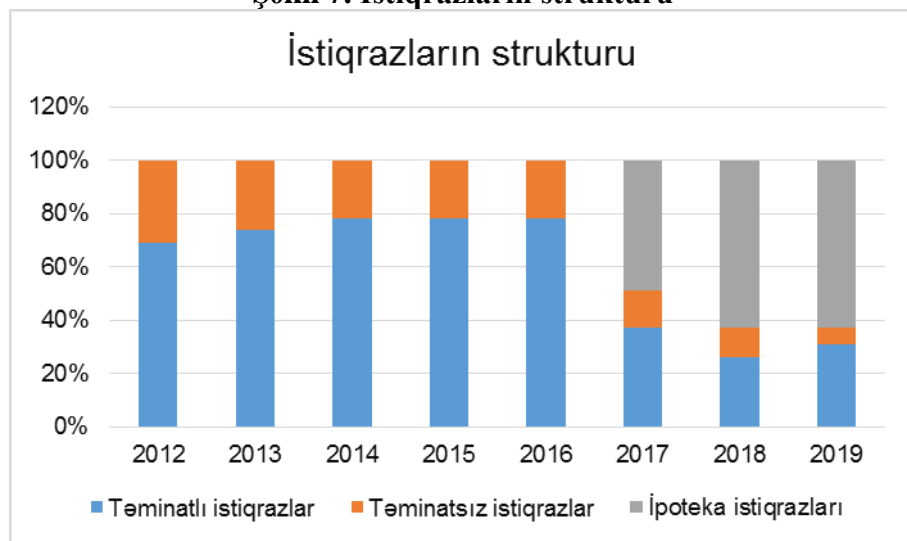

Mənbə: <https://www.cbar.az/> Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankın məlumatları əsasında hazırlanıb.

Mənzil Komunal təşkilatları tərəfindən verilən ipoteka kreditlərinə baxsaq, 2019-cu ildə 50 min manatdan çox kredit verilib. 2010-cu ildən bəri 27% artıb.

Ümumi tendensiya diqqətə götürərək, verilmiş daxili kreditlərdə artım mövcuddur. Bunun da səbəb, bankların kredit verməsini azaltması və dövlətin bu məsələyə daha çox qarışması kimi izah edə bilərik. Məsələn keçən ildən 2019-cu ildə 2018-ci ildən 1 692 manat çox kredit verilib.

Şəkil 7. İstiqrazların strukturu

Mənbə: <https://www.cbar.az/> Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankın məlumatları əsasında hazırlanıb.

Azərbaycan Dövlət İpotekə Fondu tərəfindən digər bir borc aləti olan istiqrazların strukturuna nəzər salsaq, təminatlı istiqrazlarının sayını 2017-ci ilə kimi çox olduğunu görə bilərik, belə ki 2016-cı ildə 78%-i təminatlı istiqraz təşkil edirdisə, 2019-cu ildə həmin ədəd 31%-ə düşüb. 2017-ci ildən 2018-ci ilə kimisə ipoteka istiqrazlarının çəkisi artaraq 63%-ə kimi çıxmışdır.

İpoteka fondunun aktivlərinin çox hissəsi verilmiş ipoteka kreditlərinin payına düşür. 2007-ci ildən 2019-cü ilə kimi verilmiş ipoteka kreditləri azalsa da, fondun digər aktivləri artmışdır. Eyni zamanda Fond 2010-cu ildən istiqraz da buraxdığından ipoteka kreditlərinin aktivlərin ümumi payında azalmasını başa düşmək olar.

Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyəti: MN istiqamətindən 2019-cu ildən ötrü normal üzrə qoyulmuş kağızların dəyəri 334,9 mln. azn olmuşdur. Quraşdırılmış kağızlar üzrə ölkə büdcəsinə 324,8 mln. azn girmişdir ki, ondan da qabaqkı illərdə dövriyyədəki kağızlar üzrə 222,3 mln. azn (əsas kredit) qaytarılmışdır. Beləliklə 01.01.2020-ci il tarixə defistinin fiskallaşmasına iç kreditlər üzrə 102,5 mln. azn pul istiqamətlənmişdir. Ölkə büdcəsi defitinin yerlər üzrə fiskallaşması haqqında MN- nin 2019-cu il informasiyasına əsasən bu yer üzrə defisit qapadılmasına 218,0 mln. azn istiqamətləndirilmişdir.

Hesablamalar Palatasının fəaliyyəti:

Hesablamalar Palatasınının məlumatlarına əsasən kredit portfelinin 01.01.2019-cu il tarixinə olan müvafiq göstəriciləri ilə müqayisədə valyuta üzrə bölgüsündə ABŞ dolları ilə cəlb olunması nəzərdə tutulan kredit məbləği 210,5 mln. ABŞ dolları və ya 2,2% azalaraq 9405,6 mln. ABŞ dolları (xüsusi çəkisi 77,1%) və faktiki xarici kreditin məbləği 28,4 mln. ABŞ dollar və ya 0,4% azalaraq 7208,9 mln. ABŞ dollar (xüsusi çəkisi 80,8%) təşkil etmişdir. Avro ilə isə cəlb olunması nəzərdə tutulan məbləğ ABŞ dolları ifadəsində 91,7 mln. ABŞ dollar və ya 8,6% artaraq 1229,4 mln. ABŞ dollar (xüsusi çəkisi 10,1%) və faktiki xarici kreditin məbləği 22,7 mln. ABŞ dollar və ya 3,0% artaraq 778,3 mln. ABŞ dollar (xüsusi çəkisi 8,7%) təşkil edir. (Əlavə 2, cədvəl 8)

Kredit sazişlərinin müddət üzrə bölgüsündə on ilə kimi və on ildən iyirmi ilə kimi dövrlərdə cəlb olunması nəzərdə tutulan kreditin həcmi müvafiq olaraq 18,1% artımla və 13,4% azalma ilə müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 9. Xarici dövlət kreditləri üzrə kredit sazişlərinin müddət üzrə bölgüsü, mln. ABŞ dolları ilə

№	Müddət	01.01.2020-ci il tarixə		01.01.2019-cu il tarixinə olan göstəricilərlə fərq			
		Cəlb olunması nəzərdə tutulan	Faktiki xarici kredit	Cəlb olunması nəzərdə tutulan		Faktiki xarici kredit	
				mln. ABŞ dolları ilə	%	mln. ABŞ dolları ilə	%
1	10 ilə qədər	5 497,1	3 725,2	841,2	18,1%	548,6	17,3%
2	10 ildən 20 ilə qədər	6 137,9	4 740,2	-951,7	-13,4%	-565,7	-10,7%
3	20 ildən artıq	560,1	454,6	8,3	1,5%	10	2,2%
	Cəmi	12 195,1	8 920,0	-102,2	-0,8%	-7,1	-0,1%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablamalar Palatası
http://sai.gov.az/upload/files/2020_REY_pdf

01.01.2020-ci il tarixə verilmiş informasiyaya uyğun söyləmək olar ki, cəlb olunması nəzərdə tutulan kredit öhdəliklərinin həcmi hazırki ilin qabağına müqayisədə 102,2 mln. dollar miqdarında, istifadə edilmiş dövlət krediti isə 7,1 mln. dollar miqdarında azalmışdır.

Hesablama Palatasının əvvəlki rəylərində də qeyd edildiyi kimi, faktiki dövlət krediti hesab edilən öhdəliklərin məbləğinin dinamikası, dövlət krediti sayılan şərti öhdəliklərin kredit öhdəliklərinə qulluq xərcləmələrinin 1 (bir) fiskal ilinə düşən hissəsinin nəzərə alınması dayanıqlı və idarəolunan dövlət krediti səviyyəsini təmin etmək məqsədilə risklərin idarəedilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsini aktuallaşdırmışdır.

Təqdim olunmuş layihədə xarici dövlət kreditinə xidmət xərclərində cari ilə nisbətən əhəmiyyətli azalma faktiki olaraq xarici dövlət kreditinə xidmət xərclərinin real göstəricilərə yaxınlaşmaqla yanaşı, ölkə qarantiyası ilə kredit alan icraçı təşkilatların məsuliyyətini və Təminat Fonduna daxil olması nəzərdə tutulan vəsaitlərin hərəkətində ciddi irəliləyişlərin olmasını şərtləndirmişdir. Həmçinin ölkə

təminatı ilə kredit almış bir sıra icraçı təşkilatların maliyyə vəziyyətlərinin qeyri-qənaətbəxş olması səbəbindən kredit öhdəliklərinin ödənilməsinin Təminat Fondu vəsaiti hesabına həyata keçirilməsi ehtimalını artırmışdır.

Aparılmış araşdırmalar onu nümayiş etdirir ki, Təminat Fondu tərəfindən dövlət zəmanəti ilə kredit alan icraçı təşkilatların əvəzinə ödənilən kredit öhdəliklərinin geri qaytarılması ciddi problemlərlə müşahidə edilir. Bu isə nəticə etibarlı ilə Təminat Fonduna daxilolmaların əsasən dövlət büdcəsi və Mərkəzi Bankın sərbəst mənfəəti hesabına formalaşmasına şərait yaradacaqdır.

Həmçinin, hökumət tərəfindən bilavasitə və ya ölkə qarantiyasıyla gətirilmiş kreditlərlə birgə, bir çox ölkə müəssisələri və təşkilatları dövlət zəmanəti olmadan kreditlər cəlb etmişlər. Dövlət zəmanəti olmadan dövlət müəssisələrinin cəlb etdikləri kredit öhdəliklərinin əsas hissəsini, Avtomobil Yolları Dövlət Agentliyinin, “Azərkosmos” ASC-nin, “Azərişiq” ASC-nin öhdəlikləri cəmləşdirir. Söylənilən kredit öhdəlikləri dövlət üçün bilavasitə risk yaratmasa da, bu şərtlərin reallaşması üzrə yaranacaq problemlər dövlətin kreditləşmə qabiliyyətinə təsir edən amillər kimi qiymətləndirilməlidir.

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq, dövlət kreditlərinin səmərəliliyin artırılmasının, bu sahədə mövcud risklərin effektiv idarə edilməsinin, nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsinin, dövlət krediti portfelinin strukturunun təkmilləşdirilməsinin və kreditlərin gətirilmə yerlərinin əlverişli sərhədlərdə diversifikasiyasının vacibliyini bildiririk. Belə halların hökumətin gözlənilməyən hallarda öhdəliklərlə qarşılaşmasına səbəb ola bilmə ehtimalını nəzərə alaraq, Hesablama Palatası öhdəlik risklərini qiymətləndirən və öhdəlik bazarının fəaliyyətini əks etdirən maliyyə göstəricilərini özündə birləşdirən meyarların hazırlanmasının və büdcə xərcləmələrinin pul materialının meyarlarına aid sərhəddə nizamlanması mexanizminin işlənilməsinin vacibliyini bir daha bildirir.

**III FƏSİL. DÖVLƏT KREDİTİNİN İDARƏ OLUNMASI
PROSESİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİ MEXANİZMİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI**

**3.1. Dövlət kreditinin idarə olunması prosesində dövlət nəzarəti
metodlarının təkmilləşdirilməsi yolları**

Dövlət kreditinin idarə edilməsi dedikdə üç mərhələdən ibarət olan davamlı bir proses başa düşülür, yəni:

- maliyyə mənbələrini cəlb etmək üçün qiymətli kağızların yerləşdirilməsi,
- dövlət kreditinin ödənilməsi,
- dövlət kreditinə xidmət.

Dövlət krediti büdcə vəsaiti, qızıl və valyuta ehtiyatları, habelə dövlət əmlakının satışından alınan pullar hesabına ödənilir.

Bu mənada büdcə xərcləmələrinin səmərəliliyinin artırılması və büdcə xərcləmələrinin səmərəliliyi vacib istiqamət hesab olunur. Bu, dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin gələcək təkmilləşmə istiqamətidir. O, nəzarət və mühasibatlıq orqanlarını həm hədəflənmiş vəsaitlərin (büdcə və büdcədən kənar büdcə) yoxlanılmasına, icra orqanlarının, idarəetmə qərarlarının ayrı-ayrı vəzifəli şəxslərinin qanuniliyinin yoxlanılmasına və fəaliyyətlərinin səmərəliliyi baxımından təhlilinə yönəldir. (Əhmədov İ.N, İbadoglu, Q.A 2018)

Səmərəliliyin auditinin qanuni təminatı, onun dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının təcrübi fəaliyyətində tətbiqinin vacib mərhələsidir. Normativ-qanuni bazanı aşağıda qeyd edilən bir sıra müddəalarla zənginləşdirmək daha səmərəli olardı:

- dövlət xərclərinin səmərəlilik auditinin, dövlət vəsaitlərinin istifadəsinin səmərəliliyinin və ekonomikliyinin təhlilinə yönəlmiş fəaliyyət kimi müəyyən edilməsi;

- Orqanların fəaliyyətinin səmərəlilik meyarları və fəaliyyət göstəricilərinin müəyyən edilməsi;

- Bütçə vəsaitlərindən səmərəsiz istifadə üçün müvafiq məcburi tədbirlərin mətni və qanuni tərifini.

İcra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilən dövlət maliyyə nəzarəti sistemində əsas idarəçilərin, bütçə fondlarının idarəçilərinin səlahiyyətlərinin daha dəqiq müəyyənləşdirilməsi zəruridir.

Dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, dövlətin maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə etməyə və göndəricidən alıcıya ötürülən maliyyə axınının hərəkətini izləməyə şərait yarada bilərdi. Vəsaitlərin qanun pozuntusu ilə istifadə edilməsi ehtimalı azalardı və vəsaitlərin təyin olunmuş məqsədlər üçün istifadə edildiyinə əminlik olardı.

Dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin vacib istiqamətlərindən biri də nəzarət tədbirlərinin vaxtını əhəmiyyətli dərəcədə azaldacaq müasir informasiya təminatı olardı. Dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, yeni informasiya texnologiyaları əsasında icra hakimiyyəti orqanlarının informasiya ehtiyatlarının tələblərini və hazırkı vəziyyəti nəzərə almaqla aparılmalıdır. Bu cür texnologiyalardan istifadə etməklə Azərbaycanın maliyyə təhlükəsizliyi sahəsində dövlət maliyyə nəzarətinin səmərəliliyini artırmaq mümkündür. Bu məqsədlər üçün aşağıdakılar effektiv olardı: (Əhmədov İ.N, İbadoğlu, Q.A 2018)

- Vahid informasiya məkanının formalaşdırılması və burada nəzarət orqanlarının fəaliyyətinin nəticələrinin məlumat uyğunluğu tələb olunur; nəzarət orqanları arasında məlumat mübadiləsinin təmin edilməsinin optimallaşdırılması vacibdir;

- Məlumatın açıqlanması, rasionallığı, təhrif edilməsi və qanunsuz istifadəsi səbəbindən dövlət maraqlarına ziyan vurmamaq üçün informasiya təhlükəsizliyi sisteminin təkmilləşdirilməsi.

Səmərəli dövlət maliyyə nəzarəti sistemi, iqtisadi islahatların uğuru üçün vacib şərtidir, həmçinin iqtisadi sahədə korrupsiya və ya qanun pozuntularına qarşı mübarizə vasitəsidir. Səmərəli dövlət maliyyə nəzarəti sistemi iqtisadiyyatın gələcək inkişafında vacib amil hesab olunur. Aşağıda qeyd edilən bəndlər üzrə dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi mühümdür: (Əsədov H.X., Talıbov S.T. 2018)

1. Vahid dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin yaradılması;
2. Büdcə vəsaitlərindən və dövlət əmlakından istifadənin səmərəliliyinin yoxlanılması üçün metodiki, normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması;
3. Dövlətin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində dövlət maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması;
4. Dövlət maliyyə nəzarətinin standartlaşdırılması.

Dövlət kreditinin vahid idarəetmə sistemi, kreditin miqdarını azaltmaqla kredit probleminin mərhələli şəkildə həll edilməsi üçün, habelə ona xidmət edilməsində və kreditlərin ödənilməsində büdcə xərclərinə qənaət edilməsi üçün səmərəli vasitədir. Daxili və xarici kreditlərin idarə olunmasında, o cümlədən dövlət aktivlərinin və öhdəliklərinin idarə edilməsi və əlaqələndirilməsində vahid sistemin yaradılması vacibdir.

Dövlət maliyyə nəzarətinin *normativ hüquqi aktlarında* ziddiyyətlər olmamalıdır, yəni adlarda uyğunsuzluq, terminologiya və s. olmamalıdır. *Normativ hüquqi aktlar* bir-birini təkrarlamamalı, normativ tənzimlənmənin bu və ya digər səviyyəsinin, habelə onun digər səviyyələrlə qarşılıqlı əlaqəsinin, dövlət maliyyə nəzarətinin hansı konkret məsələlərinə baxdığı dəqiq müəyyənləşdirilməlidir.

Dövlət kreditinin idarə edilməsində aşağıdakı parametrlər nəzərə alınmalıdır: (Əsədov H.X., Talıbov S.T. 2018)

1. Azərbaycan Respublikası dövlət kreditinin ümumi məbləği
2. Dövlət kreditinə xidmət xərclərinin nisbəti və büdcə gəlirləri

Dövlət kreditini idarə etmək üçün hökumətin təsirini və dövlət kreditinə nəzarəti gücləndirmək və dövlət büdcəsinin kredit almaqdan yaranan vəziyyətlərdən asılılığını azaltmağa çalışmaq lazımdır.

Bundan əlavə, dövlət kreditini idarə edərkən dövlət kreditinin idarədilməsinə məsul qüvvələrin müxtəlif dövlət orqanlarının səlahiyyətlərini fərqləndirmək və onların qarşılıqlı fəaliyyət qaydasını hazırlamaq lazımdır.

Dövlətin kredit siyasətinin ən mühüm cəhətləri bunlardır: (Musayev S. İ. 2017:s.180)

- Dövlət krediti kimi cəlb olunmuş xarici kreditlər əsas olaraq sosial mədəni infrastruktur sektorlarına yox dövlətin iqtisadi inkişaf etməsi yanaşmasından daha mühüm olan gerçək istehsal və xidmət sektorlarına istiqamətlənməlidir. Bu, əsas olaraq dövlət kreditinin idarə olunması yanaşmasından vacib hesab olunur. Sosial tərəflərə vəsaitlər – təzə-təzə məktəblərin tikilişinə, xəstəxanaların yaradılmasına, ya da kitabxanaların inşa edilməsinə yönələn mənfəətlilik baxımından uzunzamanlı xarakter kəsb edir. Ondan ötrü dövlətin kredit öhdəliyi hesabına cəlb olunan kreditlərin bu sektorların ehtiyaclarına istiqamətlənməsi məqsədemüvafiq deyildir.

- Dövlət kreditlənməsində əksərən daxili mənbələrə üstün fikir verilməlidir. Bu öz sırasında dövlət qiymətli kağızlarından istifadə etməni, şərtləndirir ki, bu da onun bazarlarının inkişaf etməsinə səbəb olur.

- Daxili dövlət kreditinin üstünlük təşkil eləməsi bir çox digər əlamətlərinə görə də sərfəlidir. Bildiyimiz kimi, dövlət borcalan subyekt olaraq cəlb elədiyi kreditlərdən ötrü haqq ödəyir. Bu vəsaitin ölkədaxili subyektə ödənilmələri, onların ölkədən xaricə çıxmamasına imkan verir və bu amil iqtisadi artım yanaşmasından optimaldır.

- Dövlət kreditinin idarə edilməsi tam azad və əla şəkildə yerinə yetirilir. Burada diqqətdə tutulan əsas problem odur ki, AR hansı iqtisadi ittifaqların, ya da qurumların üzvü olursa olsun öz sərbəst qanununu başqa qanunlardan üstün saxlamalıdır.

- Ölkə iqtisadiyyatının kreditlərə olan tələbatı dövlət krediti hesabına yox, bank və başqa kredit təşkilatı vasitəsi ilə ödənilməlidir. Bu, dövlətin iqtisadi siyasətlərinin başqa bir nümunəsi – kredit siyasətiylə əlaqəlidir. Kommersiya bankı və qeyri-bank kredit təşkilatı ölkə iqtisadiyyatının kredit tələbatlarının böyük bir payını ödəməlidir. Bundan əlavə ölkədə ixtisaslaşdırılmış bank qurulmalı, bu bank hər bir sektorun tələbinə müvafiq ucuz və güzəştli kreditlər təklif etməlidir. Bu siyasət bilvasitə dövlət kreditinə aid edilməsə də, iqtisadiyyata istiqamətlənən dövlət kreditinin miqdarını azaltmaq ilə dövlət borclarının da azaldılmasına səbəb olacaqdır.

- Dövlət qiymətli kağızları üzrə yaranmış kreditləri zamanında və tam şəkildə ödəmək ilə dövlət qiymətli kağızına güvəni artırmalı, bunun ilə də dövlət qiymətli kağızlar bazarlarının inkişaf etməsi təmin olunmalıdır. Bütün başqalarından fərqli olaraq kredit əlaqələrində əsas şərt güvən və etibarlılıqdır. Onun üçün də dövlət qiymətli kağızlar bazarlarının inkişaf etməsinin əsas şərti məhz, insanların dövlətə olan güvənidir. Bu da, dövlətin qiymətli kağızdan yaranan kreditə xidmətinin nəticələrindən asılıdır. Bazar iqtisadiyyatı vəziyyətində ölkəmizdə dövlət krediti siyasətlərinin yuxarıda qeyd etdiyimiz cəhətləri zamanla gerçəkləşdirilməlidir. Ona görə ki, bunlar olmadan dövlət krediti sxemini mükəmməl şəkildə təşkil etmək qeyri-mümkündür.

3.2. Dövlət kreditinin idarə olunması prosesində Hesablama Palatasının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi

Dövlət maliyyəsinin idarə olunması əlamətləri dünyada baş verən iqtisadi və maliyyə prosesi fonunda sürət ilə dəyişir. Bu fonda əsas istiqamətlərdən biri dövlət kreditinin idarə olunmasının institusional bazasının möhkəmləndirilməsidir.

Dövlət kreditinin idarə olunması sisteminin institusional bazalarının möhkəmləndirilməsi maliyyəçiləri bir sıra məsələyə nəzər etməyə sövq edir. Bu

əsasda, əsas məsələ dünya və ölkədə yaranan makroiqtisadi və maliyyə institutunun inkişaf dərəcəsi, dövlət maliyyələrinin planlaşdırılma xüsusiyyəti, dövlətin iqtisadi hədəfi və dövlət auditori institutlarının yaradılmasıdır.

2001-ci ildə fəaliyyətə start verən Hesablama Palatasının yaradılması haqlı formada ölkəmizdə nəzarət sistemlərinin yenilənməsi və yaradılması yönündə atılan vacib addımlardan biri olaraq qiymətləndirilir. Sürətli iqtisadi tərəqqi zamanı ərzində ictimai sərvətin istifadə edilməsinə nəzarəti öz üzərinə götürən, ictimaiyyətin mənafeyini onun inkişaf etməsi üçün müdafiə eləyən bir orqan olaraq Palatanın nəzarət tədbirinin təkmilləşdirilməsi, ən yeni mexanizmdən istifadə eləyərək fəaliyyəti və təsir qüvvəsinin yüksəldilməsi hər zaman diqqətdə tutulmalıdır. (Zeynalov V. N; Bağirov D.A., Hacıyev S. H. 2015),

Hesablama Palatası – Azərbaycan Respublikasında dövlət kreditinin (daxili və xarici) idarə edilməsinə və xidmətinə birbaşa nəzarəti həyata keçirir; xarici dövlətlərdən və maliyyə təşkilatlarından Azərbaycan Respublikası Hökuməti tərəfindən alınmış xarici kredit və kredit vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyini, qanuniliyini, habelə səmərəli istifadəsini təmin edir; geri qaytarılma şərti ilə verilmiş mərkəzləşdirilmiş maliyyə mənbələrini səmərəli yerləşdirir; Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının Azərbaycan Respublikasının dövlət kreditinə xidmət üzrə fəaliyyətini qanunverici təşəbbüs hüququ ilə təmin edir. Bu onu göstərir ki, qanunverici hakimiyyət üçün qanunların və qəbul edilmiş aktların etibarlılığını təmin etmək, dövlət maliyyə və büdcə siyasətinin real istiqamətlərinə uyğunluğunu təmin etmək problem olaraq qalır.

Büdcə qanunvericiliyinin pozuntularının büdcəyə zərər vurması, habelə dövlətə ziyan vurduğu aşkar edilərsə, Hesablama Palatasının müstəqil məhkəmə iddiası qaldırma hüququnun təmin edilməsi də vacibdir. Təcrübədə dövlətə dəymiş ziyan, habelə cinayət məsuliyyətinə səbəb olan qanun pozuntuları barədə məlumatlar və faktlar Hesablama Palatası tərəfindən hüquq-mühafizə orqanlarına ötürülür. Bu qanun Hesablama Palatasının dövlətə dəymiş ziyanı yoxlanılmış

dövlət orqanlarından (kommersiya təşkilatlarından) geri almaq üçün məhkəməyə iddia qaldırmaq hüququnu təmin etmir. (Xankişiyev B.A. 2015)

Ali Audit Qurumunun(AAQ) dövlət kreditinin idarə olunması və onun auditi yönündə fəaliyyəti müxtəlif formada yanaşmanı tələb edir. AAQ-lar ilk olaraq müasir təcrübəyə — INTOSAI-ın ISSAI standartına müraciət etməyə çalışır.

Ölkəmizin Hesablama Palatası audit fəaliyyətlərində ISSAI standartını davamlı şəkildə tətbiq eləyir.

Belə ki, Hesablama Palata Ali Audit Qurumunun müasir təcrübə kimi qəbul elədiyi INTOSAI-ın ISSAI standartından 5410 (Dövlət kreditinin daxili nəzarət mexanizmi auditinin planlaşdırılması və tətbiqi üzrə tövsiyələr), 5430 (Fiskal risk: dövlət kreditinin idarə olunmasının verdiyi pozuntular və AAQ-ların rolu) və 5440 (Dövlət kreditinin auditinin keçirilməsi üzrə tövsiyələr) tətbiq eləyərək dövlət kreditinin auditi tədbirini daha təkmil dərəcəyə gətirməyə çalışır.

Dövlət kreditinin auditinin tətbiqi üzrə tövsiyələr standartı dövlət kreditlərinin effektiv idarə olunmasının aşağıdakı əlamətlərinin diqqətdə tutulmasını qeyd eləyir:

Fiskal və monetar siyasətlərin əlaqələndirilməsi – ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasından ötrü əhəmiyyətli şərtidir. Bu vəziyyətdə valyuta kursu, pul kütlələrinin, inflyasiya həcmiylə xarici kreditlərin həcmələri və kəbar borcun quruluşu kimi göstəricinin qarşılıqlı formada əlaqələndirilməsi vacibdir.

Belə ki, makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmamasının dünyada müşahidə elədiyimiz acı sonluqları gözümüz qabağındadır.

Yumşaq monetar siyasətdən yaranan maliyyə və iqtisadi böhranların nəticəsinin ortadan götürülməsindən ötrü dövlətlər məhz fiskal alətdən cəld istifadə etməyi qərarlarına aldılar. Fiskal təşviqələmə metodunun icrası nəticəsində bir çox ölkələrdə fiskal həmçinin, borc dayanıqlılıqlarının təmin edilməməsi müşahidə olundu. (Xankişiyev B.A. 2015)

Məlumatların mövcudluğu – dövlət krediti və maliyyə aktivinin tərkib hissəsi – onun valyuta, ödəmə zamanı və faiz səviyyəsi strukturuyla bağlı məlumatın davamlı olaraq təhlil olunması lazımdır.

Doğru informasiyaların olması həm dövlət maliyyəsi sektorunda qərar qəbul edən tərəflər, həmçinin də investorlardan ötrü xüsusi önəm daşıyır. Belə ki, borcun bir hissəsi qiymətli kağızlarda ifadə edilir.

Dövlət kreditinin idarə olunması strategiyası – dövlət kreditinin idarə olunmasının vəzifəsini və tərkib risklərini diqqətə alan dövlət kreditinin olunması strategiyaları olmalıdır.

Hesablama Palatasının təşəbbüsü ilə hər il dövlət büdcəsinin tətbiqi və büdcə layihələrinə hazırlanan rəydə Dövlət Borcunun orta və uzun zamanlı dövrə idarə olunması strategiyalarının hazırlanmasının zəruriliyi söylənilmişdir. Buna səbəb Palatanın davamlı formada aparılan audit tədbirində barəsində danışılan sənədə olan tələbatın aşkar olunmasıdır.

Bu sənəd orta və uzun zamanlı dövlət borclarının maliyyə resursu kimi effektiv idarə olunmasına və cəmiyyətin tələbatlarına müvafiq kreditlənmə tədbirinin gerçəkləşməsinə xidmət etməlidir.

Eyni vaxtda, kreditin idarə olunması strategiyası orta zamanlı büdcə planlaşdırılmasıyla əlaqələndirilməlidir. Bu makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması yanaşmasından əhəmiyyətli şərtidir.

Hesablama Palatasının təşəbbüsü ilə hər il yaradılan rəydə fiskal dayanıqlılığın tərkibi kimi kredit dayanıqlılığı göstəricisinin təhlili də öz yerini tapır.

Bu ölkə rəhbəri cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə imzalananan Azərbaycan Respublikasının Milli İqtisadiyyat perspektivi üzə Strateji Yol Xəritəsi”ndə müəyyən olunan hədəflərinin tətbiqinin təhlili niyyəti daşıyır.

Məhz buna görə də kreditin idarə olunma strategiyaları dövlət maliyyəsində institusional bazaların yaradılmasına xidmət eləməlidir. Strategiya özündə dövlət kreditləri və büdcə defisitlə əlaqəli fiskal nizam institutlarını göstərməlidir.

İndi ölkəmizdə qəbul olunan sənəddə eyni xüsusiyyətli institusional aləti özündə ehtiva eləyir. İnstitusional inkişaf Hesablama Palatasının təşəbbüsü ilə gerçəkləşən audit fəaliyyəti vaxtı icrası zəruri sayılan məsələlərdəndir.

Dövlət krediti alətləri üçün səmərəli bazarın təşkili: Orta zamandan uzun zamanlı perspektivə xərci və riskləri ən aşağı səviyyəyə endirməkdən ötrü dövlət krediti üzrə menecerlər dövlət borcu alətindən ötrü faydalı bazarın inkişaf etməsinə hədəflənməlidirlər. (Xankişiyev B.A. 2015)

Faydalı maliyyə bazarının təşkil olunması qiymətli kağızlar bazarlarının inkişafıyla birgə kredit alətlərindən ötrü geniş fürsətlər yaradacaqdır. Sonda əsas olaraq daxili kreditlətin alətlərindən ötrü geniş bazar formalaşdırılır. Bu da yuxarıda qeyd elədiyimiz kimi investorlardan ötrü də ciddi fürsətlər açacaqdır.

Risqlərin idarə edilməsi çərçivəsi – dövlət krediti menecerinə dövlət krediti portfelində ehtimal olunan xərclər və risklər aralarında yaxşı və neqativ meyilləri müəyyən etməyə və idarə eləməyə fürsət verməlidir.

Dövlət krediti meneceri kredit götürmək barəsində qərar qəbul eləyərkən şərti öhdəliyin maliyyə şəraitinə təsir imkanını diqqətə almalıdır. Məhz şərti öhdəlik dünya ölkələrinin maliyyə sistemində çox ciddi risk cəhəti ortaya çıxardır və davamlı formada büdcə üstündə fiskal yükə dönüşür.

Hesablama Palatası təşəbbüsü ilə bu məsələ istər audit, istər də analitik fəaliyyət vaxtı hər zaman nəzərdə tutulur.

Dövlət kreditlərinin audit vaxtı risk aləminin qiymətləndirməsində auditor (yoxlayıcılar) aşağıdakı faktorları diqqətə alır: (Əhmədov İ.N, İbadoğlu, Q.A 2018:s.123)

- Dövlət kreditinin idarə olunmasıyla əlaqəli fəaliyyəti tənzimləyən hüquqi quruluş və dövlət kreditinin idarə olunmasıyla əlaqəli əməliyyatlardan ötrü cavabdehlik daşıyan dövlət tərəfindən təyin olunan səlahiyyətlər;

- Dövlət kreditinin idarə olunmasıyla əlaqəli fəaliyyətlərə əlverişli nəzarətin təmin olunmasından ötrü təşkilati quruluş;

- Dövlət krediti menecerinin və nəzarətdən ötrü təyin olunmuş şəxslərin praktika və bilikləri;

- Audit olunan müəssisələrin informasiya sisteminin və ya bu sistemə olunmuş dəyişikliyin mürəkkəbliyi;

- Dövlət kreditinin idarə olunması portfellərinin və yaxud dövlət krediti alətinin yeni formalarını tətbiq etməkdən ötrü qərar qəbul olunmasının mürəkkəbliyi.

Bununla, dövlət kreditinin idarə olunmasının və onun auditi proseseduru vaxtı bir çox amil diqqətə alınmalı əsas olaraq risk amilinə nəzər yetirilməsi vacibdir.

Dövlət kreditinin auditi vaxtı Hesablama Palatası dövlət kreditinin həcmələri, dövlət kreditinin idarə olunmasıyla əlaqəli qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasında dövlət kreditinin idarə olunmasına dair orta və uzun vaxtdan ötrü Strategiya”nın tələblərinə əməl olunması, kreditə xidmət xərçində yaranan dəyişkənliklər və onun dövlət büdcəsinə və kreditin dərəcəsinə təsirinin qiymətləndirilməsi, kredit portfellərində dəyişkən faiz səviyyəli kredit yükünün hərəkəti kimi məqama əsas olaraq nəzər yetirir. Qeyd olunmalıdır ki, dövlət kreditinin idarə olunması işinin daha da təkmil edilməsi məqsədi ilə keçən ilin axırında Hesablama Palatasının təşəbbüsü ilə dövlət kreditini idarəeləyən qurumda uyğun nəzarət tədbiri gerçəkləşdirilmişdir. (Əsədov H.X., Talıbov S.T. 2018)

Qeyd edilən tədbirin nəticəsi kimi Hesablama Palatasının təşəbbüsü ilə dövlət kreditinin idarə edilməsi, uçotu və hesabatları sektorunda təkmilləşmələrin keçirilməsi, həmçinin indi və gələcək kredit yükü göstəricinin hesablanması və dövri formada təhlil edilməsi, dövlət zəmanəti ilə cəlb olunmuş və icraçı təşkilata

ötürülən kreditlər üzrə nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, pul kütlələrinin daha əlverişli cəlb olunması məqsədi ilə investor şəbəkələrinin genişləndirilməsi, rəqabət mühitlərinin formalaşması və faiz dərəcəsinin tənzimlənməsi və s. buna bənzər uyğun tədbirlərin gerçəkləşməsinə dair tövsiyələr dövlət borclarını idarə eləyən orqana təqdim edilmişdir.

3.3. Dövlət kreditinin idarə olunmasının səmərəliliyinin artırılması məqsədilə maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

Müasir şəraitdə bir çox ölkələrin daxili və xarici kreditlərin ödənilməsi ilə əlaqədar üzləşdiyi çətinliklər, onların kreditor ölkələr qarşısında öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin yeni üsullarını yaratdı. Dövlət xarici kreditinin idarə edilməsinin bu üsulları xarici kredit konversiyası anlayışı ilə birləşdirilmişdir. Bu halda konversiya dedikdə, krediti olan ölkənin iqtisadiyyatı üçün daha az ağır olan öhdəlik növləri ilə xarici kreditin əvəz edilməsini təmin edən bütün mexanizmlərin tətbiqi başa düşülür.

Bunlara daxildir: (Əsədov H.X., Talıbov S.T. 2018)

- əmtəə təchizatı ilə kreditin ödənilməsi,
- kredit öhdəliyinin borclu ölkənin şirkətlərinin səhmləri və istiqrazları ilə mübadiləsi,
- sonradan investisiya və ya əmlaka çevirməklə kredit yerli valyuta ilə ödənilməsi,
- üçüncü ölkələrin kredit öhdəlikləri ilə mübadilə və s.

Kreditin **restrukturizasiyası** maliyyə bazarı mexanizmlərindən istifadə etməklə həyata keçirilir. Əsas restrukturizasiya sxemlərinə aşağıdakılar daxildir: kreditindən azad olmaq (əvvəlki kreditlərin ləğvi); kreditin alınması; kreditin *sekuritasiyası*.

Kreditin *restrukturizasiyası* xarici borclanma sahəsində də müqavilə əsasında həyata keçirilir. Bu vəziyyətdə restrukturizasiya dedikdə əsas kreditin ödənilməsi cədvəldəki dəyişiklik, habelə ona görə ödənilən faizlər başa düşülür. Həm xarici, həm də daxili kreditin restrukturizasiyası əsas kreditin məbləğinin qismən silinməsi ilə həyata keçirilə bilər.

Hazırda xarici kreditin optimallaşdırılması variantlarını inkişaf etdirərkən əsas diqqəti problemin həlli üçün texniki vasitələrə və daha dəqiq desək: kreditin restrukturizasiyasına, kredit öhdəliklərinin bir hissəsinin ərazidə əmlak aktivlərinə çevrilməsinə yönəldirlər. Daha az ənənəvi olan kreditin milli valyutada qaytarılması, kompensasiyanın ödənilməsi, debitor kreditlər üzrə hesablaşmaların yenidən qeydiyyatla alınması kimi metodlardan istifadə olunur.

Kreditlərin qaytarılması zamanı vəsait əldə etməyin əsas üsulu kreditin yenidən maliyyələşdirilməsidir, kreditin yenidən maliyyələşdirilməsi dedikdə yeni kreditlər verməklə kreditin qaytarılması başa düşülür. Bu vəziyyətdə yeni kreditlərin verilməsi üçün cədvəl qurmaqla onların yerləşdirilmə vaxtlarını əvvəllər buraxılmış istiqrazların ödəmə tarixləri ilə əlaqələndirməyin zəruriliyi göstərilir. Məsələn, Rusiya 1966-cı ildə dövlət 3% daxili qazanılmış kredit borcunu ödədikdə yenidən maliyyələşdirmə metodundan istifadə etdi. Bu kreditin müddəti bitdikdən sonra istiqrazlar yeni bir istiqraz üçün bir il müddətinə məzənnə fərqini ödəmədən dəyişdirilməyə başladı (1982 daxili kredit). (Xankişiyev B.A. 2015)

Bazarda kredit vəsaitlərinin minimum qiyməti *yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsi* ilə müəyyən edilir. Yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsi, daxili kredit xidməti üçün kredit götürmə faiz dərəcəsinin həyata keçirildiyi faiz dərəcəsidir. Beləliklə, dövlət krediti banklararası kredit bazarını tənzimləyir. Kreditin yenidən maliyyələşdirilməsi mümkün olmadıqda, cari büdcə gəliri onun xidmətinə və ödənilməsinə yönəldilir.

Dövlət kreditinin idarə edilməsinin yuxarıda göstərilən üsullarına əlavə olaraq, kreditlərin ödənilməsində gecikmə və dövlət kreditinin ləğvi də tətbiq

olunur. Əvvəllər verilmiş kreditlərin ödənilməsinin təxirə salınması, əsasən, yeni kreditlərin verilməsi ilə bağlı əməliyyatların dövlətin gələcək inkişafı üçün maliyyə nəticələri gətirmədiyi hallarda həyata keçirilir. Ödəniş əxirə salındıqda kreditlərin ödəmə müddəti təxirə salınır və gəlirlərin ödənilməsi də dayandırılır.

Dövlət kreditinin ləğvi, dövlətin verilmiş kreditlər üzrə öhdəliklərindən tamamilə imtina etdiyi bir tədbirdir. Dövlət qiymətli kağızlarının ləğvi iki səbəbə görə, yəni dövlətin maliyyə müflisləşməsi (və ya iflas) vəziyyətində və (və ya) yeni siyasi qüvvələr hakimiyyətə gəldikdən sonra, müəyyən səbəblərə və şərtlərə görə əvvəlki orqanların maliyyə öhdəliklərini tanımaqdan imtina etməsi ilə həyata keçirilir. Normal şəraitdə bazar iqtisadiyyatlı ölkələr dövlət kreditinin idarə edilməsinin yuxarıda göstərilən metodlarından istifadə etmirlər, çünki onlardan istifadə potensial investor və kreditorlar arasında kredit alan kimi dövlətin nüfuzuna düzəlməz zərər verə bilər. Tarixdə buna, yalnız müharibə, müharibədən sonrakı vəziyyət və ya büdcə-maliyyə böhranları şəraitində rast gəlinib. (Zeynalov V. N; Bağırov D.A., Hacıyev S. H. 2015)

Dövlət kreditlərinin idarə olunmasının vahid sisteminin yaradılması dövlət krediti fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına müsbət təsir göstərəcəkdir. Daxili və xarici kreditlərin sinxron qarşılıqlı əlaqəsi, ümumi kredit siyasəti əsasında onların qarşılıqlı əvəzlənməsi, planlaşdırma vəhdəti, dövlət kreditlərinin (xarici və daxili) cəlb edilməsi, xidməti və ödənilməsi üçün bütün əməliyyatların uçotu aşağıdakılara imkan yaradır: (Gülməmmədov V.İ; Məmmədov R.A., 2019 :s.5-8)

- dövlət qiymətli kağızlarının tədavül, geri alınma və gəlirlilik şərtlərini optimallaşdırmaq;

- xarici valyuta məzənnələrinin dəyişməsinin, habelə beynəlxalq maliyyə bazarlarında faiz dərəcələrinin, dövlət kreditinin həcminə və maya dəyərinə mənfi təsirini minimuma endirmək;

- dövlət kreditinə xidmət prosesində büdcə xərclərini optimallaşdırmaq;

- kreditorlar (daxili və xarici) qarşısında öhdəlikləri vaxtında və tam həcmdə yerinə yetirmək.

İqtisadi inkişafın indiki mərhələsində dövlət kreditinin idarə edilməsi olduqca səmərəlidir, lakin bunun təkmilləşdirilməsi lazımdır. Dövlət kreditinin idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinin əsas məqamları bunlardır: (Zeynalov V. N; Bağrov D.A., Hacıyev S. H. 2015)

1) Azərbaycan Respublikasında xarici kreditin azalması və daxili istiqamətə yönəldilməsi. Bu aşağıdakı amillərə əsaslanır:

- Manatın möhkəmlənməsi, idxalın əvəzlənməsi ilə və idxalın əvəzlənməsi ilə məşğul olan sektorlarda iqtisadi fəallığın artması ilə müşayiət olunur.

- Kənd təsərrüfatı sektorunda məhsulun həcmi artır.

Buna əsaslanaraq güman etmək olar ki, gələcəkdə dövlət qiymətli kağızlarını birjalarda ölkə rezidentlərinə və qeyri-rezidentlərə manatla satmaq məqsəduyğundur.

2) Dövlət kredit siyasətinin həyata keçirilməsi məsələləri, dövlət kreditinin vəziyyəti, dövlət qiymətli kağızlar bazarının inkişafı barədə Maliyyə Nazirliyinin iclaslarının keçirilməsi və müvafiq məlumatların Azərbaycan və beynəlxalq investor və maliyyə bazarı iştirakçlarına verilməsi.

3) Mövcud və proqnozlaşdırılan iqtisadi vəziyyət barədə müvafiq məlumat vermək üçün beynəlxalq reyting agentlikləri ilə qarşılıqlı əlaqənin qurulması.

4) Tənzimləmə bazasının təkmilləşdirilməsi. kredit sahəsində dövlət kreditinin daxili və xarici təsnifat meyarlarını dəqiqləşdirmək lazımdır. Təsnifat öhdəliyin valyutasına əsaslanır, buna görə kreditor növü nəzərə alınmır, lakin xarici investor Azərbaycan Respublikasının daxili dövlət krediti ilə rəsmi şəkildə bağlı olan manat kredit öhdəliklərinin sahibi ola bilər. (Gülməmmədov V.İ; Məmmədov R.A 2019)

Dövlət zəmanəti sahəsində əsas və layihəyə tələblərin qanuni şəkildə sərtləşdirilməsi mümkündür.

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının dövlət kredit idarəetmə sisteminin səmərəli işləməsi üçün borc idarəçiliyi anlayışının qanuni izahı, kredit öhdəliklərinin müəyyən növlərinin normativ hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi zəruridir.

5) Azərbaycan Respublikasının suveren kredit reytingini investisiya səviyyəsində saxlamaq.

6) Maliyyə bazarlarında peşəkar iştirakçıların - dövlət kreditinin və dövlət maliyyə aktivlərinin idarə edilməsi üzrə agentlərin xidmətlərinə çıxış təmin edilməsi. Buraya Azərbaycan Respublikası Hökuməti tərəfindən təyin edilmiş agentlərin və məsləhətçilərin cəlb edilməsi daxildir.

Ümumi xarici kreditin strukturuna diqqət yetirərək qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə respublikanın xarici kredit ilə bağlı statistikanın tərtibi metodologiyası, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Dünya Bankının və digər beynəlxalq təşkilatların metodoloji tövsiyələrinə əsaslanır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Məlum olduğu kimi, dövlət krediti ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqi eləməsinə istiqamətlənmiş proqramın gerçəkləşməsinə təmin eləmək, dövlət büdcəsinin defisitini örtmək, dövlət investisiyanı maliyyələşdirmək və qanunvericilik ilə müəyyən edilən bir çox başqa məsələlərin həll edilməsi məqsədi ilə gerçəkləşdirilir. Bütün fəaliyyətlər müəyyən məqsədə xidmət elədiyi kimi, dövlət borcunun da idarə olunmasının özünəməxsus məqsədi mövcuddur.

Dövlət kreditinin idarə olunmasının məqsədi onun anlamından irəli gəlir. Belə ki, burada əsas niyyət dövlətin üzləşdiyi pul vəsaiti çatışmazlıqlarını faydalı formada ortadan götürməkdir. Bununla, dövlət kreditinin idarə olunmasının əsası vəsait qıtlıqlarının aradan götürülməsindən ötrü maliyyə mənbəsinin tapılmasından ibarətdir. Burada əsas problem tələb duyulan vəsaitin miqdarını tapmaq və onu təmin eləyəcək əlverişli maliyyə mənbələrini müəyyən eləməkdir. Dövlət kreditinin idarə olunması prosesində olan əsas vəzifə cəlb olunmuş vəsaitin əlverişli şəkildə istifadə olunmasını təmin eləməkdir.

Vurğuladığımız kimi, bu şərt dövlət kreditinin idarə olunması prosesinin əsas hissəsini təşkil eləyir. Belə ki, ümumilikdə, dövlət borcu əlaqələrinin nəticəsi məhz bu amil ilə əlaqəlidir. Ölkəmizi üstün və təhlükəli vəziyyətə, dövlət kreditinə sahib ölkələr sıralarına daxil eləmək olmaz. Ancaq, var olan vəziyyət hər zaman müşahidə tələb eləyir.

Ümumilikdə, artıq dövlət kreditinin idarə olunmasının radikal şəkildə müsbətləşməsinə keçid zamanı çatmışdır. Təcrübə sübut edir ki, «qurulmuş stabilizator» kimi dövlət krediti iqtisadi yüksəlişin quruluşunun müsbətləşməsinə və keyfiyyətinin artırılmasını fəallaşdıran investisiya təminatları obrazını oynaya bilməz, və tərsinə, iqtisadiyyatın yenidən düzəlməsi proseslərini haradasa geri sala bilər. Dövlət krediti sektorunda ən əlverişli hədd birbaşa formada istehsal sektorlarına və sosial mühitə dövlət kapital qoyuluşuna istiqamətlənən kreditlənməsiylə məhdudlaşdırılmalıdır. Dövlət kreditinin formalaşması, kreditlərə

xidmət və kreditin örtülməsiylə bağlı olan əlaqələr dövlətin iqtisadi fəaliyyətlərinin dinamik, sürət ilə inkişaf eləyən sektorudur. Borc siyasətinin yaradılması və onun praktiki formada gerçəkləşdirilməsi bu sektorda çalışanlardan xüsusi bilik tələb eləyir. Belə ki, sayı çox olan investorlar – fiziki və hüquqi şəxslər qiymətli kağızın buraxılışı və hərəkəti şərtləri haqqında informasiyalara sahib olmalıdırlar. Investorlar dövlət krediti bazarlarına çıxış üsuluna və fərqli-fərqli əməliyyatların gerçəkləşmə mexanizminin incəliyinə sahiblənməlidirlər.

Təkliflər:

- dövlət krediti planının çevikliyi təmin olunmalıdır;
 - dövlət krediti planı həm məcburi, həmçinin də yönüverici əlamətə sahib olmalıdır;
 - ölkədə inflyasiya və başqa makroiqtisadi qeyri-bərabərliyin proqnozlaşdırılması yoluyla onların dövlət borcunun idarə olunmasında göstərə biləcəyi mənfi təsiri diqqət altına alınmalıdır; -
- dövlət kreditinin planlaşdırılmalarının təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə maliyyə informasiyanın yığılması prosesi bütöv təmin olunmalıdır.

İsıtfad  edilmiř  d biyyat siyahısı

Az rbaýcan dilində

1. 2018-2020-ci illər üzrə Az rbaýcan Respublikası Hesablama Palatasının Strateji İnkıřaf Planı, 2017-ci il 13 dekabr tarixli 154 nömrəli
2. Əhmədov İ.N, İbadoglu, Q.A (2018), Dövlət büdcəsinə nəzarət. Bakı, “Ekspert”, -123 səh
3.  kb rova S. D. (2018), Müasir ř raitd  maliyyə nəzarətinin t kmil řdirilm si istiqamətləri . Bakı, “Azərb. Dövlət İqtisad Un-ti”, -167 səh
4. Əsədov H.X., Talıbov S.T. (2018) Dövlət xərclərinin idarə edilməsi və x zin darlıđın t řkili problemləri. Bakı, Elm, 432 səh
5. Gülməmmədov V.İ; Məmmədov R.A Büdcə vəsaitləri ölkənin inkıřafına və xalqın rifahına xidmət etməlidir, Az rbaýcan 2019 .- 22 aprel.- s.5-8
6. Xankıřiyev B.A. (2015), Büdcə t řkilatlarında uçot və hesabat, Bakı, “Nurlan”-, 271 səh
7. Musayev S. İ. (2017), Bazar iqtisadiyyatı ř raitində maliyyə nəzarətinin təsirinin artırılması istiqamətləri. Bakı “Azərb. Dövlət İqtisad Un-ti”, - 180 səh
8. Talıbov N.M, Qarayev F. A, Zeynallı İ. B. Az rbaýcan Respublikası Auditorlar Palatasının 2015-2018-ci illər üzrə fəaliyyətinin yekunlarına dair hesabat Bakı: MVS N řr, 2019.s.71
9. Zeynalov V. N; Bađırov D.A., Hacıyev S. H. (2015), Maliyyənin  sasları . Bakı, “Apostrof”, -272 səh
10. “ lk mizd  fiziki insanların çətin kreditlərinin  ıxıřı ilə əlaqədar artıq iřl r barədə” ölkəmizin Prezidentinin fərmanı 28.02.2019
11. Ölkəmizdə ölkə borcunun idarəçiliyinə aid normal və çox vaxtdan ötrü Strategiyaanın əldə edilməsi haqqında dövlətimizin Prezidentinin Fərmanı Bakı ř h ri, 24.08.2018 N  424
12. Hacıyev .R.İ (2015), T ftiř v  nəzarət, Bakı, “Elm və təhsil”,-211 səh

13. Xankişiyev;A., Kərimov. A.M.; Sadıqov .M.M. ,Yusifov C.Ə. (2012), Maliyyə nəzarəti. Bakı, “Turan”, - 94 səh
14. Məmməd Z.F. (2010), Pul, Kredit, Banklar. Bakı: “Azərnəşr”, -320 səh.
15. Musayev S. İ. (2017), Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə nəzarətinin təsirinin artırılması istiqamətləri. Bakı “Azərb. Dövlət İqtisad Un-ti”, - 180 səh
16. Rzayev Q.M, Səbzəliyev S. M. Abbasov Q. Ə. (2016), Nəzarət və təftiş. Bakı, “Adiloğlu”, -261 səh

Rus dilində

1. Алехин Б.И. (2007) Государственный долг. Москва: Рид Групп, - 302 стр
2. Антонов Н. Г. , Пессель М. А. (2015) Денежное обращение, кредит и банки. - М. : Финстатинформ, -272 стр
3. Бердникова Т.Б. (2006) Оценка ценных бумаг. М.: ИНФРА-М., - 144 стр
4. Килячков А.А., Чалдаева Л.А. (2019). Рынок ценных бумаг. Учебник для СПО. М.:Юрайт, -381 стр
5. Кондрат Е. Н. (2011), Региональный финансовый контроль в современной России Москва: Юстицинформ, -319 стр
6. Кравцова Г.И. (2012), Деньги, кредит, банки. — Минск : БГЭУ , — 638 стр
7. Макарова Л. Б., Якунин Л. А. (2012), Государственный финансовый контроль Москва: Рид Групп, -511 стр
8. Окулич И. П., Усагов Д. Н. (2017), Конституционно-правовые основы деятельности государственных контрольно-счетных органов в Российской Федерации Челябинск: Изд-во РЕКПОЛ, -177 стр

9. Юткина Т. Ф. ; Невежин В. П. (2015), *Налоги и налогообложение*
Москва: ИНФРА-М, -574 стр

İngilis dilində

1. Gennaioli, N.A (2017), Organization of financial control of public debt, *Journal of Finance*, vol 58, pp 131–163
2. Inderst, R and H. Müller (2016): Economic sector of the state credit and the basis of the control mechanism in this area, *Journal of Finance*, vol 41, pp 237–262
3. Dang, T V and G Gorton (2015): Theoretical bases for granting a state loan, manuscript, Yale University, -302 pp
4. Townsend, R (2018), Public credit management mechanisms, *Journal of Economic Theory*, vol 23, pp 165–193.
5. Diamond, Peter. A. (2015) National debit in a neoclassical growth model, *AE Review*, 55 (5), pp.1126 - 1150

İnternet resursları

1. <http://sai.gov.az/1/newsmore/861>
2. http://sai.gov.az/upload/files/2020_REY_pdf
3. <https://banker.az/ipoteka-v%C9%99-kredit-z%C9%99man%C9%99t-fondunun-aktivl%C9%99ri-1-milyardi-otub-rekord/>
4. <https://studfile.net/preview/926814/>
5. <https://www.stat.gov.az/> Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi
6. www.cbar.az Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, Statistik bülleten, N:09 (222), 09/2018
7. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01076343/document>

8. <https://pravo.studio/kreditovanie/funksii-osobnosti-gosudarstvennogo-43354.html>
9. <http://www.grandars.ru/student/finansy/gosudarstvennyy-kredit.html>
10. <https://pravo.studio/kreditovanie/vnutrennie-gosudarstvennyie-zaymyi-43357.html>

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1

Cədvəl 2. Dövlət krediti haqqında məlumat, mln. amerika dolları ilə

№	Növü	1 yanvar 2020-ci il tarixə				1 yanvar 2019-cu il tarixinə olan göstəricilərlə fərq							
		Cəlb olunması nəzərdə tutulan	İstifadə olunmuş məbləğ	Əsas kredit ödənişi	Faktiki xarici kredit	Cəlb olunması nəzərdə tutulan		İstifadə olunmuş məbləğ		Əsas kredit ödənişi		Faktiki xarici kredit	
						məbləğ	%	məbləğ	%	məbləğ	%	məbləğ	%
1	Hökumət tərəfindən gətirilmiş kreditlər	12 195,1	10 772,9	2 663,5	8 109,4	-102,2	-0,83%	- 53,0	0,49%	- 6,7	0,25%	- 46,2	-0,57%
2	Xarici dövlət krediti hesab edilən şərti öhdəliklər				810,6							39,1	5,07%
3	Cəmi	12 195,1	10 772,9	2 663,5	8 920,0	-102,2	-0,83%	- 53,0	0,49%	- 6,7	0,25%	- 7,1	-0,08%

Mənbə: http://sai.gov.az/upload/files/2020_REY_pdf

Əlavə 2

Cədvəl 8. Xarici dövlət kreditlərinin valyutalar üzrə bölgüsü, mln. dollar ilə

№	Valyuta	01.07.2019-cu il tarixə		01.01.2019-cu il tarixinə olan göstəricilərlə fərq			
		Cəlb olunması nəzərdə tutulan	Faktiki xarici kredit	Cəlb olunması nəzərdə tutulan		Faktiki xarici kredit	
				Mln. ABŞ dolları ilə	%	Mln. ABŞ dolları ilə	%
1	ABŞ dolları	9405,6	7208,9	-210,5	-2,2%	-28,4	-0,4%
2	Avro	1229,4	778,3	97,1	8,6%	22,7	3,0%
3	XBH (Xüsusi borclanma hüququ)	1074	484,1	2,6	0,2%	-22,2	-4,4%
4	Yapon yeni	305,2	322,7	8,3	2,8%	13,5	4,4%
5	Digər	180,9	126,1	0,1	0,1%	7,4	6,2%
6	Cəmi	12195,1	8920,0	-102,3	-0,8%	-7,0	-0,1%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablamalar Palatası
http://sai.gov.az/upload/files/2020_REY_pdf

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Dövlət və bank kreditlərinin fərqli xüsusiyyətləri.....	17
Cədvəl 2. Dövlət krediti haqqında məlumat, mln. amerika dolları ilə.....	81
Cədvəl 3. Daxili dövlət kreditləri haqqında məlumat.....	41
Cədvəl 4. Dövlət büdcəsində dövlət kredit və öhdəliklərinə qulluğu ilə əlaqədar xərcləmələrin tərkibi, milyon manatla.....	44
Cədvəl 5. Xarici dövlət kreditləri üzrə ödənişlərin ödəniş növləri üzrə 2019-ci və 2020-cu illərdə proqnozlaşdırılan strukturu, min manatla.....	45
Cədvəl 6. Daxili dövlət kreditləri üzrə ödənişlərin ödəniş növləri üzrə 2020-ci və 2021-ci illərdə proqnozlaşdırılan strukturu, min manat və %-lə.....	47

Cədvəl 7. 2018-2020-ci illər üzrə daxili və xarici dövlət kreditlərinin limitlərinin yuxarı hədləri, milyon manatla.....	48
Cədvəl 8. Xarici dövlət kreditlərinin valyutalar üzrə bölgüsü, mln. dollar ilə.....	82
Cədvəl 9. Xarici dövlət kreditləri üzrə kredit sazişlərinin müddət üzrə bölgüsü, mln. ABŞ dolları ilə.....	59

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Dövlət kreditinin təsnifatı.....	19
Şəkil 2. İqtisadiyyata pul qoyuluşlarının dinamikası (2012-2018-ci illər üzrə).....	40
Şəkil 3. Kredit qoyuluşlarının sahələr üzrə dinamikası, milyon AZN.....	50
Şəkil 4. Devalivasiyadan sonra depozitlərin həcmi (mln. AZN).....	53
Şəkil 5. Aktivlərin strukturu.....	54
Şəkil 6. MKT-lər tərəfindən verilən ipoteka kreditləri.....	56
Şəkil 7. İstiqrazların strukturu.....	57

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. Dövlət kreditlərinin ÜDM-da payının dinamikası.....	39
Qrafik 2. Daxili dövlət kreditlərinin artım dinamikası 2012-2019-cu illər üzrə....	42
Qrafik 3. Əmanətlərin regionlar üzrə həcmi və faiz dərəcəsi, milyon AZN.....	51
Qrafik 4. Vaxtı keçmiş kreditlərin payı (2016-2019).....	52
Qrafik 5. Banklar tərəfindən verilmiş ipoteka kreditlər (mln. manat).....	55
Qrafik 6. İpoteka kreditləri üzrə faiz dərəcələri.....	56